

MAGAMAT ADTAM – VAGY KERESTEM...

– *Székely Ferenc beszélgetése Boros Zoltán rendezővel,
zeneszerzővel, televíziós szerkesztővel –*

– *Sokan ismernek téged Erdélyben, sőt az egész országban: van, aki a tévéből emlékszik rád, más meg látott, hallott játszani a Szebeni Jazzfesztiválon, koncerteken, esetleg megvette a lemezed. Mesélj magadról! Kezdjük a gyermekkorral: mikor és hol születtél?*

– Egy dél-bihari faluban, Gyantán születtem 1939-ben, ahol édesapám 1933 óta szolgált református lelkészként. Boros Ferenc egy szegény sorsú, Nagyváradra költözött gyantai család korán félárván maradt fia volt, édesanyja egész fiatalon halt meg tuberkulózisban. Apja az evangélikus elemibe, majd a legrangosabb váradi iskolába, a Premontrei Főgimnáziumba íratta be. Hamar jelentkezett irodalom iránti érdeklődése, diákkorában a nagyváradi Bethlen Gábor Irodalmi Önképzőkör elnöke volt, versei, elbeszélései, tanulmányai jelentek meg az *Ifjú Erdély* című folyóiratban. 1923-ban a hatóság az iskolát bezáratta, apám átkerült a román Gojdu Líceumba, ahol vizsgákon a legfontosabb feltétel a románul tudás volt. 1926-ban, érettségi után a kolozsvári református teológiára iratkozott, 1930-ban tette le a lelkési képesítő vizsgát. A teológia elvégzése után segédlelkészként szolgált Bihar és Szatmár megyei egyházközségekben, majd 1933-ban megválasztották parókus lelkésznek a Bihar megyei Gyanta községben, ahonnan a szülei is származtak.

Édesanyámmal még segédlelkész korában ismerkedett meg Királydarácon, ahol ő tanítónő volt. A szatmári villanytelep műszaki vezetőjének a lánya kisgyerekkorától tanult zongorázni is, de az impériumváltás után, hogy megtanulja az ország nyelvét, apja Dél-Romániába, akkor úgy mondták, hogy a Regátba, Pitești-re íratta be tanítóképzőbe. Szerencsére ott is talált zongoratanárt, és a tanítóképző elvégzése után a kolozsvári zenekonzervatóriumban elvégezhetette a zongora szakot. Amikor összeházasodtak, a zongoráját is elhozta Szatmárról a gyantai parókiába. Ma is csodálkozom, hogy az akkori útviszonyok között ez hogyan sikerülhetett...

Szüleim nővéremmel

- *Mit kell tudnunk a szülőfaludról?*

- Gyanta a Fekete-Körös alsó völgyében fekszik, közel a móc vidékhez. Neve már 1215-ben szerepel az ún. Váradi Regestrumban, tehát ennél sokkal régebbi település lehetett. Amikor 1940-ben Észak-Erdély újból Magyarországra része lett, a falu Romániában, tehát Dél-Erdélyben maradt, a határtól néhány tíz kilométerre. Tudni kell, hogy a mócok az Aranyos völgyét körülölelő dombokon, hegyekben laknak, összetartó román közösséget alkotnak, a közeli magyar falvakkal mindig is cserekereskedelmi kapcsolatot tartottak. A közeli Köröstárkányból szereztek be a zöldséget, gyümölcsöt, Gyantára pedig, mivel

fejlett kisipara volt, a kovácshoz lovat patkoltatni, a kerékgyártóhoz szekeret csináltatni, javíttatni, a vízimalomba lisztért jártak, cserébe hordókat, fonott kosarakat kínáltak. Áruikat kis mokány lovak hátán hozták, megálltak a falu közepén, nem messze a parókiától, estére mindenük elkelt, vihették haza a terményeket, amelyek a dombos Mócvidéken nem termettek.

A történelem sajnos kevésbé békés jelenetekről is tud a vidék román lakosaival kapcsolatban. Például az első világháború végén román katonák és felfegyverzett hegylakók beözönlöttek Köröstárkányba, és legyilkoltak közel száz személyt.

- *Hogyan viszonyult a falu a lelkészaláddhoz azokban a nehéz időkben?*

- A magyar falvakban a lelkészek mindig is fontos, nem egyházi szerepet is betöltöttek, hisz a falusi értelmiség a legtöbb helyen mindössze az orvos és a lelkész volt. Ők fogalmazták meg előszóban,

sőt gyakran a presbiteri jegyzőkönyvben a közösség érdekeit, betöltöttek egyfajta influencer szerepet is, mert a templomba összegyűlteket tudták tájékoztatni, tanácsokkal ellátni. A reformátusoknál az istentisztelet *Hirdetem* rovatában sok minden elfér.

- *Milyen emlékeid vannak a II. világháború éveiből, a közelben elhaladó front borzalmairól?*

- Maga a front elkerülte Gyantát, bár a légiriadók alkalmával az elsötétítéseket ott is be kellett tartani. A légi riadót a kisbíró dobolta ki faluhosszan, az elsötétítés kötelező volt. Olyankor a szüleim bezárták az ablakot, eloltották – no nem a villanyt, mert az nem volt, hanem – a petróleumlámpát. Ültünk vagy feküdtünk a sötétben, és amikor nálunk lakott egy zsidó család, viccek hangzottak el, a felnőttek nagyokat nevettek. Nem véletlen, hogy háború vagy bármilyen krízis alkalmával születnek a legjobb viccek, egyfajta védekezés ez a szorongás ellen. Máig megőriztem egy Bayer falinaptárt 1944-ből, ami valahogy épen maradt, ez áll rajta: *Verificați camuflajul!* (Ellenőrizze az elsötétítést!) A naptáron két román népi ruhás nő képe, a bal oldali kezében a rokka fonaltartója, a jobb oldali ül. Alattuk a felirat: *Verificați camuflajul! Mi, gyerekek, így értelmeztük a képet: „Verifi Kati tud fonni, Kamufla Juli nem tud fonni”.*

- *Kik laktak nálatok?*

- A Romániához tartozó Dél-Biharból 1943-ban összegyűjtötték a zsidó lakosokat, és kényszerlakhelyként Gyantát jelölték ki, ahonnan vonat járt Nagyváradra. A falusiak kellett elszállásolják őket, de csak melléképületekben, csűrben, nyári konyhában lett volna szabad. Édesapámék ezt nem tartották be, és a nappaliba tettek ágyat a Sebő házaspárnak. A faluban is sokan tisztességesen, emberi körülmények között fogadták be őket.

A kisiparos falut a Gyantára összegyűjtött, többek között váradi zsidók jelenléte szinte kisvárossá alakította. Most már volt még három orvos a korábbi egy román doktor mellett, én Grósz és Markbreiter doktor bácsikra emlékszem. Voltak órásképzészek, fényképész, állástalan tanárok, ügyvédek. A parókia hétköznap egyfajta társasági, közösségi találkozóhely lett, esténként kihallatszott a zongoraszó. Anyám nagyon szépen játszott, emlékszem Liszt második rapszódiajára.

ra, de a Karácsonyi albumból a Karádi nótákat is akkor hallottam először. A zongoraszék mögött a falon faliszőnyeg, Rákóczi elfogatása. A társaság szerkesztett egy kézzel írott humoros, satirikus lapot *Társalkodó* néven, ma is nagy élvezettel olvasom.

Megpróbálom felidézni a helyzetet. A csoportos kényszerlakhely a deportálást előzte meg, vonattal vitték volna őket valamelyik haláltáborba. Lelkileg erre készülve a parókia vendégszerető hangulatában társasági életet szimuláltak, humorizáltak, lapot szerkesztettek, hogy elűzzék a lehetséges, várható szörnyűségtől való rettegést. „*Társalkodó – politikai és világnézeti díszszemle. Zsidóság és gojság bánatára szerkeszti Aproz Singer Mihály.*”

A kényszerlakhely 1944-ben, ahogy Románia átállt a szovjetek mellé, azonnal megszűnt.

- *Mi következett a második világhézés után? Gyanta Dél-Erdélyben volt, tehát Romániához tartozott, 1944-ben nem kellett „felszabadítani”, de ma már tudjuk, hogy a dél-erdélyi magyar falvak is veszélybe kerültek ebben az időszakban.*

- Ha úgy vesszük, hogy Romániában akkor ért véget a világháború, amikor átállt a szovjetek oldalára, ennek a szimbolikus dátuma 1944. augusztus 23. A román hadsereg nem tette le a fegyvert, csak megfordította. Azonnal elindultak visszafoglalni az 1940 óta ismét Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyt. Fegyveres ellenállás nem volt, de az útba ejtett dél-erdélyi falvak békés, román állampolgárságú magyar lakosai is megszenvetdék az erdélyi román falvakból verbuvált hegyivadász hadosztály és ambíciós tábornokuk, Leonard Mociulschi bosszúvágát.

- *Te ott voltál gyerekként Gyantán, amikor a vérengzés történt. Mire emlékszel?*

- Emlékezni csak arra emlékszem, hogy édesanyám a parókián egyszer csak megragadta a kezünket, és elrohant velünk a falu román orvosának a házába, ott bezárt egy sötét, hideg, nedves helyiségbe, és nem volt szabad beszélni, csak suttogni. Ott ültünk nővéremmel, Babukával összebújva, étlen-szomjan estig, nem tudtuk, miért, nem tudtuk, mi történik. Majd egyszer anyánk bejött, és hozott egy csokoládét, amit én még azelőtt soha nem ettem. Nagyon finom volt! Megismételte, hogy ne hogy zajongjunk, csak ülünk, ne beszéljünk, ne

mozogjunk. Furcsa ruha volt rajta, Rebeka, a mi cselédünk viselt ilyeneket. Aztán később megint bejött, leült mellénk, magához szorított, éreztük, hogy reszket. Mi is reszkettünk, hideg volt.

- *Mi történt azután?*

- Onnan nem mentünk haza a parókiára, az orvosék egyik szomszédja fogadott be bennünket egy időre.

- *Édesapád hol volt ezalatt?*

- Édesapámat akkor vitték el a lágerbe, amikor Románia már megfordította a fegyvereit, 1944. szeptember elején. A dél-bihari magyar helységek több mint nyolcvan magyar előjárójával együtt gyalog hajtották őket a délnyugatra 40 kilométerre fekvő Kishalmágyig. Ott dolgoztatták a csoportot, a pusztá földön aludtak, vérhasban többen elpusztultak. Apám és sorstársa, Olosz Lajos lelkész is versben emlékezett meg a táborról. Idézhetek?

- *Természetesen.*

- „Hajnalba foszlik a kékes lámpafény / Nyütt testek árnyát őrzik a falak / Zuhog a vér az erek vízesésén / Fetrengve nyög száz súlyos gond alatt / A tábor, a tábor...” (Boros Ferenc: *Hajnali tábortűz*)

„Tízre elértük, ahol a munka várt: / a völgyből a csúcsra hordani fel a fát. / Csatárláncba oszlott fel a csapat / és kézről kézre adtuk a bükkhasábokat – és a szurdok letarolt erdeje / szaporán kígyózott kezünkön felfele...” (Olosz Lajos: *Fahordás ünnepe*)

- *Mikor tudtátok meg, hogy mi történt?*

- Anyám csak annyit mondott, hogy a parókia leégett. Katonák gyújtották fel, de a szomszéd román faluból is jöttek emberek, és vittek a berendezésből, amit csak tudtak. Valaki látta, hogy egy rohányi asszony ült a pincelejártnál, mellette volt a pincéből a hajóláda, amibe anyánk a téli ruháinkat, bundát meg az evőeszközöket rejtette.

A teljes történetet csak 1993-ban tudtam meg, amikor filmet akartam készíteni, és amikor elolvashattam az apám írásával a presbiteri jegyzőkönyvben részletesen lejegyzett történetet: egy visszavonuló magyar csapat megszállt Gyantán egy rövid pihenőre, a falusiak örömmel fogadták a katonákat, a néhány telepés rádió elkobzása után semmit

se tudtak a háború, a front alakulásáról. A telepes rádió mindössze egy nagyobb fülhallgató-szerűség volt, ami, áram nem lévén a faluban, óriási akkumulátorral működött. Arra emlékszem, hogy a BBC magyar adását lehetett fogni vele Gyantán, de '43-ban mindenkitől elvették, és a község házában őrizték. A nyomukban érkező román csapat tábornoka, Leonard Mociulschi, aki mellesleg alig pár héttel korábban még a németek oldalán harcolt, ezt árulásnak tartotta, és úgy döntött, ahogy a hitleri hadseregben volt szokás a partizánokkal kapcsolatot tartó falvak megbüntetésekor. Kiadta a parancsot: a házakat felgyújtani, a lakosságot kiirtani. A végrehajtó két tiszt negyvenegy embert, fiatalokat, öregeket, kisgyerekeket, teljes családokat összegyűjtött, és a temető kertben egy közlegény légépfegyverezte őket. A gyűjtogatást a parókián kezdték, ahol korábban a magyar tisztek szálltak meg, aztán folytatták a többi házzal, és csak akkor álltak le, amikor az egyik román család kétségbeesetten kiabálta, hogy itt románok is laknak. Isten áldja meg a román orvost, Pop Augustint és feleségét, nekik köszönhetjük, hogy életben maradtunk. A gyilkosok hozzájuk jöttek vacsorázni, anyám cselédnek öltözve szolgálta ki őket. Megkérdezték, hogy hol van a pap meg a papné, akiknél a tisztek laktak? Majdnem elejtette a tányért, és akkor jött be hozzánk reszketve.

A gyantai parókia 1944 decemberében

- *Ötéves lehattél. Hol laktatok ezután?*

- Minden vagyonunk odaveszett a rajtunk levő ruhán kívül. Nem messze a parókiától volt egy kisebb ház, a kántorlak, ott laktunk, a falusiak adtak össze néhány berendezési tárgyat. Nem emlékszem arra, hogy a hétéves nővérem meg én kétségbe lettünk volna esve. Anyánk velünk volt, biztonságban éreztük magunkat. Mit számított, hogy se paplan, se párna, se más cipő vagy fehérenemű, se eszcájk satöbbi! Együtt voltunk, megvoltunk.

- *Édesapádról mit lehetett tudni?*

- Semmit, amíg egyszer csak megjelent. Amikor a lágerből elengedték, és negyven kilométer gyaloglás után lesoványodva, koszosan, rongyos öltönyben, egy ócska aktatáskával a hóna alatt begyalogolt Gyantára, kinyitotta az épen maradt kapunkat, de a parókia helyett üszkös romokat látott. Azt hitte, mind meghaltunk. Fáradtan, kétségbeesetten lerogyott a kapu lépcsőjére, és ott ült tehetetlenül órákig. Az arra járó falusiak sokáig nem ismerték meg, azt hitték, hogy csavargó vagy koldus. Aztán mégis akadt valaki, aki odament hozzá, felismerte és megmondta: a tiszteletes asszony meg a gyerekek élnek, jöjjön, megmutatom, hol húzták meg magukat.

- *Felvehette újból a papi talárt, dolgozhatott parókus lelkészként?*

- Igen, de nem rögtön. Szabadon engedésekor közölték, hogy Gyanta ezután kényszerlakhelye, nem szabad elhagynia, a templomban nem szabad szolgálnia. Végül a református püspökség hivatalos közbenjárására október 29-én léphetett fel a szószékre, ahogy ő emlékezik, palást nélkül, egy tízéves kopott kabátban. Az egyház iratai, kegytárgyai odavesztek, az elégett, 1760 óta jegyzett anyakönyv helyett új anyakönyvet kellett nyisson. Abban és az első presbiteri gyűlés alkalmával a presbitériumi jegyzőkönyvben, a falubeliek beszámolóí alapján részletesen leírja a történeteket. Ezek a szövegek dokumentálják minden kétséget kizáróan mindazt, ami Gyantán történt. Az események tényszerű rögzítéséhez mind a lelkész, mind a dokumentumot aláíró és a többi jelenlevő presbiter bátorsága, majd éveken keresztül a titoktartása kellett, hisz Gyanta az első világháború óta mindvégig román fennhatóság alatt volt, a tábornok a saját országa állampolgárai ellen rendelte el az öldöklést.

- *Végül nyilvánosságra került-e, hogy mi történt Gyantán? Megbüntették-e a bűnösöket?*

- A vérengzés nyilvánosságra hozatala sértette a berendezkedő kommunista hatóságok érdekeit. A román hadsereg által elkövetett magyarellenes atrocitásokról 1944-45-ben jelentek meg beszámolók, Balogh Edgár sürgette a felelősségre vonást a MADOSZ-ban, és úgy tudom, nyilvánosan a lapjában (*Világosság*), de aztán tilos lett még csak említeni is. Egészen a kilencvenes évekig kizárólag a magyar hadsereg civilek elleni erőszakos cselekedeteiről lehetett olvasni, hallani.

A parancs végrehajtásával megbízott tiszt, Bridea Tiberiu vagy Teodor hat évet ült börtönben.

Mociulschi tábornokot háborús bűnökért nem ítélték el, sőt „Erdély felszabadítójaként” több kitüntetést is kapott, Nagyváradon utca viseli a nevét.

- *Az egyház életére milyen kihatása volt a kommunista hatalomátvételnek?*

- Aki elolvassa a jegyzőkönyv további beírásait, részletes képet alkothat arról, hogyan, milyen taktikákkal igyekezett a kommunista hatalom tönkretenni nemcsak a gyantai egyházközséget, hanem általában az erdélyi egyházakat, a román ortodox egyház kivételével. Pénzbevéltáskor az egyházközség pénztárában levő összeget egyszerűen nem váltották be. A parókia újjáépítésére a hívek adakozásából összegyűlt pénz is odaveszett. Az új parókia építésére csak több mint fél évszázad után nyílt lehetőség. Édesanyám munka után kellett nézzen, Szalontán kapott tanítói, majd énektanári állást.

- *A háború után bevezették a kötelező terménybeszolgáltatást. Sikeresen teljesíteni?*

- Az egyházi földek után járó törvényes mennyiség kétszeresét követelték, majd amikor Apám a feletteseknél tiltakozott, újságcikkekkel, vádaskodásokkal igyekeztek ellehetetleníteni. 1948-ban a nagyváradi *Új Élet* napilap három cikkben vádolja meg, mert úgymond elvonta a falusi fiatalokat az Ifjú Munkás Szövetség munkájától (apám színjátszókört szervezett, ottléte alatt 30 bemutatót tartottak), és nem engedte - püspöki körlevélre hivatkozva -, hogy a Magyar Népi Szövetség az egyházhoz tartozó iskolában tartson gyűléseket. Abban az

időben egy ilyen újságcikk megjelenése rendkívüli hatással bírt, a sajtóban megjelent írásokat perekben hiteles tanúvallomásként, vádpontokként is elfogadták.

- *Hogyan tudott védekezni édesapád a vádak ellen? Lehetett szó válaszcikkről?*

- A faluban megalakult, akkor még demokratikusnak indult szervezeteknek a vezetői nyilatkozatban megvédték a vádak ellen, és az 1943-ban Gyantára kényszerlakhelyre összegyűjtött dél-bihari zsidóság egyik, a faluban letelepedett tagja, Berger Margit is kiállt mellette, és leírta, hogy 1943-ban a faluba deportált zsidóságnak Boros Ferenc lelkész a rendelkezésére bocsátotta a kultúrházat, és háza nyitva állt előttük, „bátorságot merítették tőle sanyarú sorsuk elviseléséhez”. Ennek ellenére a sajtó folytatta a befektetést. 1948-ban édesanyámat igen súlyos fájdalokkal, életveszélyben, székérrel Nagyváradra kellett szállítani. A Szent József Kórházban Kende doktor perforált vakbélgyulladást, hashártyagyulladást és bélcsavarodást állapított meg, amiből akár egy is halálos lehet. A kiváló sebész megoperálta, anyám öt hétig maradt a kórházban, és felépült. Miránk ezalatt a kórházban is dolgozó vincés apácák vigyáztak.

- *Miért tartóztatták le édesapádat?*

- Vetőmag híján, meg hát anyám betegsége miatt elmulasztotta az őszi búzavetés megszervezését, ezért letartóztatták és egy hétig börtönben tartották, majd pénzbüntetést kapott és fogva tartása költségeit is kifizették vele. A háború óta egymás után ért megpróbáltatások kikezdték egészségét, súlyos idegkimerültséggel kezelték. Miután kikerült a kórházból, megpróbált az egyházkerületben más parókiát megpályázni, de sikertelenül, a püspökség is ismerhette az ellene felhozott vádak sorozatát. 1949-ben lemondott gyantai lelkészi állásáról.

- *Hogyan költöztetek Váradra, hol laktatok?*

- Anyánk egy elhunyt nagynénénk utáni örökségéből Nagyváradon potom áron vásárolt házat, és odaköltözünk. Ez a vásárlás azért sikerülhetett, azért volt megfizethető áron, mert a tulajdonos házak bérbeadásából élt, és már megtudta, hogy akinek egynél több ingatlana van, azt államosítják. Sorban eladta mind a hat ingatlanát.

- *Teológiai végzettséggel, de állás nélkül édesapád hogyan tudott elhelyezkedni?*

- Édesapám tanárként, újságíróként próbált elhelyezkedni, és ismét az irodalom felé fordult. Korábbi irodalmi sikerei és színvonalas fordításai ismeretében a szerkesztőségekben szívesen fogadták. 1950-től fordító a nagyváradi *Fáklya* című napilapnál, novelláit az *Utunk* közli, és külön kötetekben is megjelennek, *Túl a falon* című novellájával a *Havi Szemle* (1944), a *Vásárfia* cíművel az *Utunk* (1947) novellapályázatát nyerte el. Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó rendszeresen rendelt nála regényfordításokat, de egy idő után – feltehetően titkosszolgálati megfigyeltsége hatására – elhidegül körülötte a légkör, megkéri, hogy ne a saját nevét használja, hanem válasszon álnevet. Miután a *Fáklyánál* megszűnik az állása, korrektorként helyezkedik el a nyomdánál. A ma már kutatható titkosszolgálati dossziéjából kiderül, hogy 1935 óta figyelték, és a megfigyelését hivatalosan csak halála után három évvel szüntették meg.

- *Gyantán – gondolom – a zongora is odaveszett...*

- Elégett, mindössze a bronztőkéje maradt meg, elolvadva, összefacsarodva. Évek múlva valaki nyersanyagként megvette.

- *Hol jártál iskolába?*

- Az egyház épületében összevont I-IV. osztályból álló iskola működött, ott voltam elsős, aztán Szalontán is jártam egy kicsit iskolába, majd Váradon, a Teleki utcai elemi iskolában folytattam 1949-ben, negyedikesként. Nem kértek bizonyítványt, csak azt, hogy tudok-e írni, olvasni. Ötödiktől édesapám a Premontrei Főgimnázium utódiskolájába, a Klasszikus Magyar Vegyes Líceumba íratott (ma Mihai Eminescu Főgimnázium), ahol a román, orosz, francia nyelv mellett ógörögül, latinul is tanultunk, és csillagászati óráink is voltak. Apám valahogy szerzett egy majdnem teljes Révai nagy lexikona sorozatot, abban néztem utána minden mitológiai névnek, fogalomnak, a görög és a római mitológia szerelmese lettem.

- *Édesanyád konzervatóriumot végzett, de zongorátok már nem volt. Hogy tanultál meg zongorázni?*

- Anyám zenetanári diplomával éveken keresztül csak helyettes tanítónőként tudott elhelyezkedni. Minden ősszel reszketnie kellett, hogy kap-e állást. Zongorát úgy szerzett, hogy az ötvenes években jó feketeüzletnek számított a zongorakereskedés, mégpedig Bukarestből erdélyi városokba. Az ok talán a fővárosban lakó régi polgári családok elszegényedése vagy a kivándorlás lehetett, esetleg a fűthető blokkokba költözés. Váradon el lehetett adni több mint dupla áron az odaszállított és kissé feljavított zongorákat. S aki kereskedett, valahol kellett tartsa a megérkezett zongorát, amíg vevője akadt. Egy ismerős kérésére így rendszeresen érkezett hozzánk egy-egy zongora, és ott volt hónapokig, sőt évekig. Tehát volt min gyakoroljak. Előbb a Népi Művészeti Iskolában, később Fischer Stefániánál, egy csodálatos idős zongoratanárnőnél tanultam, aki valamikor Bartók tanítványa volt. Rengeteget mesélt róla.

- *Mesélj a középiskolás éveidről: zene, kultúra, irodalom.*

- Szerencsém volt, mert egy nagyszerű magyartanár volt az osztályfőnökünk, akitől a magyar irodalom szeretete átragadt ránk is, de nemcsak irodalomra, hanem emberségre is tanított bennünket: dr. András Ágoston, azaz Öcsi bácsi. A történelemtanárunk, András Gusztáv elvitt bennünket a színházba, amikor a budapesti Nemzeti Színház vendégszerepelt Váradon Illyés Gyula *Fáklyaláng* című darabjával, és több hétig elemeztük a történelmi dráma témáját, Kossuth és Görgey viszonyát, a magyar forradalom és szabadságharc bukásának az okait. Az orosz tanárunkról nem tudtuk, hogy tulajdonképpen a fogságban tanult meg oroszul. Ötvenhatban Öcsi bácsi és Gusztai bácsi is börtönbe került, utána nem taníthattak.

- *Humán jellegű iskola után logikus volt, hogy bölcsészkarra vágytál.*

- Nem egészen. Zeneakadémiára szerettem volna felvételizni, de kikértem Antal Ilona nagyváradi zongoraművész, tanárnő véleményét, s szerinte a zongorajátékom még nem volt azon a szinten. Abban az évben, 1955-ben, tíz osztály után érettségiztünk, tizenhat éves voltam.

- *Tehát mégis filológia következett?*

- A másik nagy szerelmem az irodalom volt, úgyhogy a magyar nyelv és irodalom szakra felvételiztem a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Filológia Karára.

- *Milyen volt a diákélet az ötvenes években?*

- Nekem érdekes, izgalmas, új világ volt egy addig nem látott városban. A diákszálláson tizenketten laktunk egy szobában, kibírható volt, mert mindnyájan a bölcsészkarra jártunk, beszélgettünk, vitatkoztunk, együtt hallgattuk a Szabad Európa Rádiót egy közösen vásárolt készüléken. Aztán mégis, amikor Szisz (Szilágyi Domokos) jelezte, hogy majdnem szemben a Marianummal volna egy kis kiadó szoba, de csak kettőnek adják ki, megnéztem, és odaköltöztem vele. Addig Páll Laji volt a szobatársa.

Abban az időben (1955) a magyar számított az egyik legrangosabb szaknak, lehetett tudni, hogy onnan kerülnek ki a későbbi írók, költők, nyelvészek, lapszerkesztők, azaz neves értelmiségiek. A mi évfolyamunkra vonatkoztatva ez a feltételezés igaznak bizonyult. Az évfolyamtársaim között volt többek között Szilágyi Domokos, Lászlóffy Csaba költő, író, Nagy Kálmán, a Kalevala legkiválóbb fordítója, Koczka György újságíró, dramaturg, később tévés kollégám, Metz Katalin

színikritikus (*Magyar Nemzet*), Kelemen Kálmán, aki 1990 után megalapította a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat (RMKDM), és ő az egyetlen, aki a felsoroltak közül most, 2024-ben még él. Ketten, Szisz és Nagy Kálmán fiatalon öngyilkosok lettek. Van egy fényképünk a Fellegváron, ahol felkapaszkodtunk egy fakeresztre, így nevezem: *Egy nemzedék a kereszten*. Akkor még nem tudhattuk, hogy ez a legveszélyesebb szak is egyben, onnan a legkönnyebb börtönbe, kényszermunkatáborba jutni.

*Egy nemzedék a kereszten.
Legfelül Szisz és jómagam*

- *Kik voltak a tanáraitok?*

- Kiváló tanáraink voltak: Antal Árpád, Szigeti József és Jancsó Elemér magyar irodalmat, Szabó Zoltán nyelvhelyességet, kiejtést, Vámszer Márta nyelvjárást és finn nyelvet, Csehi Gyula esztétikát tanított, Kohn Hillel adta elő egy egész évig Marx *A tőke* című tanulmányát, Márton Gyula nyelvészprofesszor volt a dékán. Kedvencem Jancsó Elemér volt, aki úgy tudott beszélni a 18. század irodalmáról, a testőrírókról, mintha mi is ott lennénk velük Bécsben, tanúi lehettünk a mindennapi életüknek, szokásaiknak, szerelmi viszonyaiknak, szinte ismerőseink lettek, így nem volt gond megérteni, megérezni az írásaikat. Ennek a módszernek ma is vannak hívei, például amikor Nényei Pál *Az irodalom visszavág* című többkötetes rendhagyó irodalomtörténetét olvasgatom, mintha Jancsó professzor úr személyes sztorikkal, anekdotákkal teleszótt irodalomóráin lennék.

- *Mi történt Kolozsváron, a Bolyai Egyetemen '56 őszén?*

- A kari IMSZ (Ifjú Munkás Szövetség) titkárát '56 őszén szabadon választottuk meg Szilágyi Domokos évfolyamtársunk személyében. Az akkor épp alakuló diákszövetségnek a diákok által megbízott öt hallgató dolgozta ki a statútumát, de nyílt gyűlésen mindenki javasolhatott. Elhangzott többek között az IMSZ-től való függetlenség igénye, hisz a szövetség nem politikai, hanem gyakorlati, érdekvédelmi jellegű – gondoltuk. Beszéltünk arról is, hogy a városban vissza kellene állítani a magyar feliratokat az üzletekre. Könyvüzletben árulnak magyar könyveket is, de kizárólag román a felirat.

- *És amikor elkezdődött a forradalom?*

- Ötvenhatban az egyetem diáksága magáénak érezte a magyar forradalmat. A Szabad Európa Rádió szinte minden adását meghallgattuk, lelkesedtünk és féltettük a pesti fiatalokat, bár az, hogy az értelmiség, főleg az írók a forradalom pártján voltak, azt a reményt éltette bennünk, hogy mégse lehet valami rossz a vége.

- *1956. november elsején a kolozsvári magyar diákok mind kint voltak a Házsongárdi temetőben, hogy virágot helyezzenek el nagyjaink sírjára. Te mire emlékszel?*

- Pár nappal korábban a magyar szakosok egy csoportja megtisztította íróink sírjait, halottak napjának estéjén következett a világítás. Sorba jártuk a sírokat több csoportban, és gyertyákat gyújtottunk, Dsida Jenő sírjánál valaki felolvasta híres sírfeliratát: *„Megtettem mindent, amit megtehettem, / kinek tartoztam, mindent megfizettem. / Elengedem mindenki tartozását / felejtsd el arcom romló földi mását.”* Dsida indexen volt, ezért ez később megbocsáthatatlan bűnnek számított, az elítéltek dossziéjában gyakran szerepelt vádpontként, még két évvel később is.

- *A ti évfolyamotokról tartóztattak-e le valakit?*

- A diákszövetség alapító okiratának szerkesztőit tartóztatták le, közülük négyet szigorú börtönbüntetésre ítélték: Várhegyi Istvánt, Nagy Benedeket és két évfolyamtársamat, Koczka Györgyöt és Kelemen Kálmánt. Ott voltam Koczkáké tárgyalásán, a bírót Macskási Pálnak hívták, a kinevezett védőügyvéd nem védte, hanem inkább vádolta őket. Szegény Koczka Gyuri feldagadt arccal kellett elmondja, hogy milyen „jól bántak” velük a letartóztatásuk óta...

- *A letartóztatások után ment tovább az élet úgy, mint azelőtt?*

- Egyrészt mindenki megijedt. Már nem gyűltünk össze esténként, hogy megtárgyaljuk a nap történéseit, ki mit hallott, miről szerzett tudomást. Ki-ki végezte a maga dolgát. Ha mégis találkoztunk, az volt a téma, hogy mit is kéne csinálni? Valamilyen tiltakozást, beadványt, vagy mit? De hát Magyarországon is csend lett, mit tehetünk mi, gondoltuk.

- *Mesélj a lakásról, ahová Szisz hívott; milyen közös élményre emlékszel?*

- A Horea úton, a Marianummal átlósan szemben nyíló Cloșca utca elején, az egyetemtől három percre, egy fűtetlen szobácska. Szisz hallgatag ember volt, ritkán beszélt. Amikor valamelyik üres teremben tárgyaltuk a világ dolgait, rendszerint leült a fal mellé, és csak nagy sokára mondott néhány szót. Csend lett, próbáltuk értelmezni, s ha nem egészen sikerült, akkor is tudtuk, hogy ez a legokosabb megoldása a vitánkknak. Kiváló képességeiről hamar meggyőződünk. Az Egyetemi Könyvtár olvasótermében, ahova tanulni, olvasni jártunk, ritkán láttam, de amikor valamelyik tanár felszólította, briliánsan válaszolt. Még

a sportfelméréseken is jól szerepelt, bár nem volt egy izomkolosszus, a legjobb volt futásban, távolugrásban. Én meg, az évfolyam legfiatalabbja, mindig lemaradtam. Több mint két évig laktunk együtt, gyakran találkoztunk jóbarátjával, Páll Lajossal, aki a Ion Andreescu-ra járt, és szintén költő is volt. Emlékszem, egy talponállóban, egy fél rum mellett olvasta fel nekünk Szisz a *Csodaszarvas* című versét. „*s ha erőmből már nem futja tovább: / megpihenek a Meotisz-parton. / Megpihenek, és azokra gondolok, / akik utánam fognak élni: / talán unokáim között lesz egy ügyes vadász, / aki megtépázva, véresen – de: eléri.*”

Sajnos, mint tudjuk, Szisznek nincs unokája. Kisfiát, Kobakot a hetvenhetes földrengés betemette. Persze, a vers zárata nem feltétlenül szó szerint értendő.

– *Ötvenhat után úgy éreztétek, hogy keményebb lett a diktatúra?*

– Ellenkezőleg. A forradalom és a megtorlások után egy darabig úgy tűnt, hogy enyhül a diákságra nehezedő proletkultos politikai nyomás, mintha a párt és az IMSZ megtanulta volna jobban tisztelni a fiatalokat. Például: az egyetemnek volt egy kiváló kórusa, amelynek tagja voltam, de nem úgy emlékszem, hogy csupán a kötelező mozgalmi vagy román hazafias kórusműveket adtuk volna elő. Bárdos Lajos darabjait és főleg Kodály Zoltán csodálatos kórusműveit, a *Székely keservest* és az *Öregeket* énekeltük, ma is megborzongok, amikor meghallom e két remekmű harmóniáit. Persze az is lehet, hogy a kevés próbával betanulható, könnyebb muszaj-repertoárt az emlékezetem mint zavaró jelentéktelent törölte.

– *Ez az enyhülés meddig tartott?*

– Talán egy évig. Aztán fokozatosan ismét szorult a hurok, közben a Román Kommunista Párt készült a nemzetiségi kérdés „végleges megoldására”. Folyt a főleg moldovai lakosok betelepítése városfejlesztés és iparosítás címén az erdélyi magyar többségű városokba. A „végleges megoldás” egyik alapművelete a magyar felsőoktatás lefokozása volt. Értelmiség nélkül egy kisebbség lemorzsolódik, beolvad, ezt a változtatások szöveggönyvirői nagyon jól tudták. 1958-ban a diákság megfélemlítésére az egyetemeken megrendezték az ötvenhatos „bűnök” második megtorlását, hogy ’59 tavaszán „békésen” – sőt, a megfélemlített magyar diákok kikényszerített javaslatára – egyesülhessen a

Victor Babeş Egyetem a Bolyaival, és a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben létrejön egy román kar is. Az egyesítés eredményét, a magyar részleg fokozatos visszaszorítását ismerjük. És ismét börtönök, kizárások.

- *1958-ban az ötvenhatos események, történések „tisztázása” történt, amikor sokan börtönbe kerültek ártatlanul, vagy kirúgták az egyetemről. Veled és társaidal hogyan bántak el? Neked mi volt a „bűnöd”? Kiket csuktak le?*

- A második leszámolási hullám idején egy, a diákok nyilvános színvallását célzó gyűlésen az egyetemi aula színpadára kiállított diák-társaink közül azok, akik nem válaszoltak megfelelően arra a kérdésre, hogy ötvenhatban Magyarországon forradalom volt vagy ellenforradalom, súlyos börtönbüntetéseket kaptak. Péterfy Irén harmadéves magyar szakos hallgatót tíz évre ítélték, többek között azért, mert nem tudta kimondani, hogy „ellenforradalom volt”. A vádiratokban szereplő egyéb „bűne” az volt, hogy lemásolta Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét a becsempészett *Irodalmi Újságból*, és beszélgetett évfolyamtársaival arról, hogy az elesett fiatal forradalmárok emlékére halottak napján és utána fekete szalagot kellene viselniük. Tehát: csak beszélgetett! Tíz év! Vastag Lajostól azt kérdezték: „Ha ötvenhat októberében Pesten lettél volna és fegyver van a kezvedben, kire lőttél volna?” Feszült csend, majd rávágta: „Főbe löttem volna magam”. Hat év börtön. Engem hat társammal együtt exmatrikuláltak, azaz kizártak, mert tiltakoztunk a gyűlés diktatórikus vezetése ellen. Tizenkilenc évesen lettem negyedévről kidobott egyetemista, mesterség, végzettség nélküli munkanélküli, katonaköteles.

- *Gondolom, hazamentél Váradra. Hogyan fogadtak a szüleid?*

- Mikor elmeséltem, hogy mi történt és hogy már nem vagyok többé egyetemi hallgató, bár egy kemény dorgálást vártam, csak ennyit kérdezett anyám: és most mi lesz? A továbbiakban se hallottam egyetlenegy szidó, dorgáló szót sem, csak azon törték a fejüket, hogy miként segítsenek. Semmihez nem értettem, kellett egy mesterség. Tanultam könyvelést, voltam raktáros, muzsikáltam lakodalmon, végül beiratkoztam egy egészségügyi technikumba klinikai laboránsnak. Közben gyakoroltam és készültem a zeneakadémiára.

- *Mint kidobott egyetemista, reménykedtél abban, hogy valahová felvesznek?*

- Valóban, ötvennyolcban az ország minden egyeteméről kizártak bennünket, később a többieket mégis egyenként visszavették a Bolyai Egyetemre, engem valamiért nem. Négy év múlva, az egészségügyi technikum és sok muzsikálás után felvételiztem a zenekonzervatóriumba, Iași-ba. Azért oda, mert gondoltam, hátha nem ismerik a sötét múltamat. Naiv gondolat volt, de tiszta tiszességgel mégis felvettek. Két év múlva sikerült átmennem a kolozsvári Gheorghe Dima Zenekonzervatóriumba. Az az érzés még nagyon sokáig kísértett, hogy velem bármikor bármi megtörténhet, elővehetik a káderlapomat, és akkor mehetek.

- *Mesélj a második diákkorodról is.*

- Kolozsvárnak országos zenei központként filharmóniája, zeneakadémiája, nemzetközileg elismert intézményei voltak, a vendégkarmesterek, szólisták az akkori idők nemzetközi élvonalából kerültek ki. Jártam a szimfonikus koncertekre, kórusunk énekelte Mozart Requiemjét is, de tulajdonképpen legjobban a Romániában akkor már éledező jazzmuzsika érdekelt, a konziban ennek a megértéséhez, előadásához, jazzdarabok komponálásához kerestem az elméleti, szakmai alapot. 1965-ben Tripa János nagyváradi szaxofonossal együtttest alapítottunk az *Egyetemiék Háza Jazz Kvartettje* néven, mellyel a Kolozsvári Rádióban és Bukarestben, a televízióban is készültek felvételek.

Egy kis kitérő. Ugorva az időben, zenei tanulmányaimat később egészen más módon folytattam, tévés koromban szerelmes lettem a magyar régi zenébe. Műsoraimhoz a régi századok magyar muzsikájának a megismerése elengedhetetlen volt, bele kellett ásnom magam a magyar zene történetének a korai fejezeteibe, hisz a zeneakadémián ezt alig tanították. Ebből a szinte kutatói munkából egy könyv is született, a 16–18. századi magyar világi énekek reprezentatívnak szánt gyűjteménye, az *Énekekben hallottam... Régi magyar világi énekek* című, amit a Kriterion 30 év után, 2010-ben ismét kiadott.

A zeneakadémián 1967-ben diplomáztam, de nem voltam megelégedve a „repartíciómmal”, az elválasztott állásommal, mert bár a három zeneakadémia (Kolozsvár, Bukarest, Jászvásár) végzősei között nekem volt a legnagyobb médiám, nem kaptam meg a választott helyet, a

bukaresti rádió zenei szerkesztői állását, azzal az ürüggyel, hogy „nincs bukaresti buletinem”, azaz állandó lakhelyem a fővárosban. Úgy döntöttem, hogy megpróbálok szabadúszó zenészként megélni. Eleinte jó szerződéseim voltak a román tengerparton, egy brassói éjjeli bárban, hajózenészként beutaztam a Földközi-tengert a Transilvania turistahajón, de két év elég volt ahhoz, hogy rájöjjenek, szabadúszónak lenni egy rendkívül kötött rendszerben nem perspektíva, egy-egy szerződés rendszerint csak 2-3 hónapra szól, utána bizonytalan a folytatás. A nagyváradi színházban megürült a karmesteri állás, arra jelentkeztem.

- *A váradi színház az operettjeiről volt híres, annak idején Ady is írt színikritikát a bemutatókról, Juhász Gyula egy operettszínésznőbe lett szerelmes. Operettet még játszottatok 1969–1971 között?*

- Valóban, Juhász Gyula *Milyen volt...* című versének Annája is operettszínésznő volt. Amikor 1969-ben a színházhoz szegődtem, operett már nem, de sok zenés vígjáték és népszínmű szerepelt a műsoron, és nagyon népszerűek voltak a zenés, táncos, humoros összeállítások szilveszterenként, de nemcsak akkor. Kiváló énekesek, énekes színészek voltak, többek között Papp Magda, Belényi Ferenc, Csiky Ibolya, Gulácsi Albert, a magyar és a román társulat összebevételének a legnagyobb részét épp a magyar zenés előadások hozták. Szinte minden drámai előadásban volt háttér- vagy élő zene is, amit szintén a zenei mindenesnek számító karmester állított össze vagy komponált. Szerettem a színház hangulatát, a színész kollégákat, szép évek voltak. Különben is zenéből élni, egyáltalán azzal keresni meg a kenyeret, amit alapvetően szeret az ember, szerintem ideális állapot.

- *Milyen kapcsolatod volt a legendás magyar rendezővel, Szabó Józseffel?*

- Mi, váradiak, városunk szerelmesei vagyunk. Különleges élmény volt számomra, amikor Szabó József Ódzsa (1928–2019, a szerk. megj.), az akkori idők kiváló színházi rendezője megkért, hogy zenésítsem meg Tabéry Géza méltatlanul mellőzött váradi író, költő, Ady és Csinszka barátjának egyik versét, és adjam elő zongorán kísérve a színpadon Tabéry *Álomhajó* című darabjában. Különleges volt, mert édesapám, aki akkor már nem élt, ismerte Tabéryt, el is vitt hozzá gyerekként. Nagyvárad egyik jeles irodalmára volt, aki Csinszka kérésére megismertette őt Adyval, de aki, amint az a *Hattyúdál* című verséből kiderül,

szintén szerelmes lehetett Boncza Bertukába. A bemutatón ott volt Tabéry özvegye is, Irénke néni. Ódsával évtizedek után is meghatottan emlékeztünk vissza az *Álomhajó* előadására, barátságunk mindvégig töretlen maradt.

- *Mikor és hogy kerültél a Román Televízió bukaresti magyar adásához?*

- A váradi színháznál hamar kiderült, hogy zenészi szakmai ismeretimnek, muzsikus mivoltomnak csak egy kis szegletére van szükség, fejlődésre vagy előrelépésre kevésbé van lehetőség. 1970-ben a Siculus könnyűzene fesztiválon, amelyre én is jelentkeztem, megismerkedtem Bodor Pállal, a Román Televízió magyar adásának akkori főszerkesztőjével. Egy évre rá, 1971-ben már én készítettem a fesztiválról zenei szerkesztőként a tévéműsort a magyar adásnak. Nem volt könnyű felvenni engem, a tévé káderese jelezte, hogy a kizárásom miatt nem hagyhatja jóvá. Végül mindketten elmentünk Kolozsvárra, és Bodor megkereste annak az ominózus gyűlésnek a levezetőjét, ami miatt engem kidobtak, Farkas Zoltán hajdani IMSZ-titkárt, aki akkor már filozófiaprofesszor volt a Bolyain. Csak Bodor ment be hozzám a Széchenyi téri lakására, nekem soha nem mesélte el részletesen, hogy mit is tárgyaltak. A lényeg az, hogy 1971 júniusában aláírhattam a munkaszerződést.

- *A sajtóban, rádióban, tévében működött a cenzúra. Lehetett-e valódi, értelmes mondanivalót kommunikálni, vagy csak a párt szócsövének kellett lenni?*

- A kommunizmus évtizedeiben a sorok közötti, szöveg mögötti tartalom az író és az olvasó, a műsoralkotó, előadó és néző által egyaránt elfogadott kódolt nyelv volt az egyetlen valódi kommunikáció, aminek közösségi hatása tudott lenni. A hivatalos cenzorok legtöbbször nem tudott jól magyarul, hisz ennek az állásnak a megbízhatóság volt a fő kritériuma, és erre a legjobb garancia a román-magyar vegyes házasság volt. A konkrét szövegre koncentráltak, az áthallások megértéséhez nem volt sem elég műveltségük, sem empátiájuk.

Az akkori erdélyi magyar emberek, még a legkisebb faluban is, tisztelték íróinkat, költőinket, akik az első világháború utáni romániai magyar lét támaszai voltak, Kisbán Miklós, Kós Károly, Tamási Áron, Nyíró József könyveiből az sugárzott, hogy érdemes a szülőföldön élni, magyarként, székelyként megmaradni. Mikor ezt mondom, sajnos az

is eszembe jut, hogy az ittmaradásra bátorító szerzők egyike-másika végül mégis áttelepült Magyarországra.

A második világháború utáni író-, költőnemzedék is hamar megtalálta a közös hangot olvasóival, a színház nézőivel, Sütő András, Székely János, Páskándi Géza drámái, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Farkas Árpád, Szócs Kálmán versei sokszor áttételesen, költői eszközökkel, esetleg történelmi környezetben az erdélyi magyarság, sőt azt mondhatnám, hogy Európa keleti felének az érzés- és gondolatvilágát fejezték ki, viszonyát a mindenre kiterjedő politikai, szellemi diktatúrához. Mégis megjelenhettek ezek egészen a nyolcvanas évek közepéig, amikor a Ceaușescu által kínai példára bevezetett „kulturális forradalom” már teljessé vált, amikor a magyar szellemi elit egyes beszervezett tagjai már segítettek megfejteni például Páskándi Géza abszurd drámáinak vagy Székely János színpadi műveinek a valódi mondanivalóját.

Miért mondom el mindezeket? A költőink, íróink által használt metakommunikációs nyelvezet példájára a hetvenes években a román állami televízió (más nem volt) magyar nyelvű műsorában néhányan megkíséreltünk olyan tartalmakat elrejtetni, ami, bár nem érte el a cenzor ingerszintjét, üzenet volt sorstársaink felé. Például magyar történelemről szó sem eshetett hivatalosan, de hát a csíkszeredai Régizene Fesztivál egyik kezdeményezőjeként mondhatom, hogy 1980-tól öt évig szólhatott a régi századok magyar muzsikája, műsorvezetőként pedig a megfelelő történelmi háttér ismertetésére is lehetőségem volt.

A *Zenés Karaván* és a *Klubdélután* című műsoraim egy-egy erdélyi városhoz kötődtek, és minden alkalommal sor került a város történetére is. Nagyváradon a vár, a püspöki palota, Marosvásárhelyen a Teleki Téka és Bernády György, Kolozsváron a legrégebbi magyar kőszínház volt a téma. A *Mondod-e még* című másfél órás zenés történelmi dokumentumjátékban a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium múltja, az erdélyi magyar nyelvű oktatásért folyó szünet nélküli küzdelem elevenedett meg Sütő András narrációjával. A zenés irodalmi műsorokban segítségemre volt az a három év is, amit a Bolyai Egyetemen töltöttem.

A központi propaganda erőltette, hogy a magyar adásban is legyen „educație patriotică” (hazafias nevelés), ami Románia éltetését, a román nacionalizmust jelentette. A Székelyudvarhely melletti Szejkelfürdőn egy domboldal megtelt a *Zenés Karaván* közönségével, de a mi

„hazafias nevelőműsorunk” nem a román állam, hanem a szülőföld, Erdély, Székelyföld szeretetéről szólt, tartozzon bármelyik országhoz vagy birodalomhoz is. A marosvásárhelyi színiakadémia diákjai egy magyar középkori iskoladrámát játszottak el, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Czegő Zoltán verseit Csíky András és Visky Árpád szavalták, közben az akkori legjobb rockzenekaraink, könnyűzenei, folk előadókink is felléptek a hangulathoz illő számokkal. Azt szerettük volna elhitetni, hogy Erdély magyarországnyi területén még sokan vagyunk, még érdemes itt maradni, még tudunk értelmet adni az életünknek. Voltak, akik ezt megértették.

- *De mi volt ebben a különleges?*

- Semmi. Mindez természetes egy normális világban, de a '70-80-as évek Romániáját egy paranoiás, önimádó diktátor házaspár és klientúrája birtokolta, a rendet és a fegyelmet a gondolatrendőrség, a titkoszolgálat ellenőrizte. Körülöttünk meg volt húzva egy krétakör, amiből kilépni nem lehetett, de örültünk, ha néha-néha, legalább a fél lábunkkal mégis megérintettük a körön kívüli talajt. Ilyenkor azt hittük, hogy

A Mondod-e még forgatásán

kijátsszuk a hatalmat, hogy legalább egy kis időre szabadok vagyunk. Aztán rendszerint jött a felébredés: vissza a körbe, vissza a palackba!

- *A cenzúra mit szólt mindehhez?*

- Ahogy teltek a nyolcvanas évek, egyre kevésbé volt toleráns. A *Nagyvárad* *Klubdelután* például egy évig ült a filmtárban, amíg végre - sajnos, csonkításokkal - adásba került. A Váradi vár, Rogerius kanonok története, Patasich Ádám, a püspöki palota építetójének emlegetésekor az zavarta a cenzort, hogy túl kevés szó esett a románok múltbéli jelenlétéről Váradon. Más. Volt egy dal az egyik rockzenekar, a Vox T repertoárjában, amely Áprily Lajos *Tetön* című versére íródott, így kezdődik: „Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: »Minden összeomlott...«” Trianonról van szó és Erdélyről. Felvettük, klip is készült rá, bár tudtam, hogy Trianon tabutéma. A cenzor nem vette észre, egyszer adásba is került, de amikor másodszor akartam műsorra tűzni, a szerkesztőség egyik ideiglenes vezetője, művelt magyar újságíró hallgatta meg, és szinte tragikus hangsúllyal mondta: „Ugye tudod, hogy én ezt nem engedhetem adásba?” „Tudom” - mondtam. Az Electrecord lemezgyár cenzora már nem volt ilyen éber, felajánlottam, és egy kislemezen megjelent Áprily Trianon-versének rockváltozata.

- *A '70-80-as években a zeneüzletekben kaphatók voltak hazai magyar lemezek, könnyűzene, táncmuzsika, verslemezek, mesék, de ti is készítettetek zenei felvételeket.*

- A Román Televízió bukaresti zenei stúdiója volt akkor műszakilag a legfejlettebb, a műsoraimhoz rendszeresen készítettem zenei felvételeket, több műfajban. Hogy a magyarul énekelt dalok felvételeit én irányíthassam, hisz a kiejtés, a helyes hangsúly nyelvenként más, kitanultam a zenei rendező, ahogy nevezték, a hangmester (maestru de sunet) szakmát is. Az adás megszűntéig, összeszámoltam, közel hétszáz zenei felvételem került a hangtárba.

A hetvenes években az országos magyar tévéadás és a sikeres zenei fesztiválok, a székelyudvarhelyi Siculus, a csíkszeredai Régizene Fesztivál, táncbáztalálkozók, a Kaláka sorozat hatására valóságos ifjúsági zenei mozgalmak indultak könnyűzene, régizene, táncmuzsika műfajában. Egymás után alakultak az együttesek, s ha jól szerepeltek a

fesztiválokon, meghívtuk a műsorainkba. Könnyűzenéből a legjobban sikerült felvételekből lemezanyagot állítottam össze, az Electrecord lemezgyár a felvételeimből körülbelül harminc hanglemezt gyártott. Én készítettem Illyés Kinga Szilágyi Domokos verseiből összeállított *Lírai oratórium* című lemezét, és *A kis herceget* is. Zenei klipjeink kiváló fiatal román rendezők és operatőrök munkáját dicséri, ma is élvezettel nézhetők a neten.

A rendezvényeket a tévé bukaresti magyar adása szinte patronálta, az 1980-ban beindított Régizene Fesztivál létrejöttének szakmai háttérét, de a jóváhagyatást is Pávai Istvánnal ketten szorgalmaztuk, majd a korabeli jelmezeket is a tévé hozta. Rendszeresen részt vettem a Siculus zsűrijében, szóval a szívügyemnek tekintettem mindent, ami az erdélyi magyar zenekultúrában mozgott.

- *Hogyan viszonyult az írott sajtó az országos sugárzású és '69 óta a legnézettebb médium megjelenéséhez? Írtak rólatok?*

- Ami a tévékritikát illeti, ma már a műfaj szinte kiveszett, de a '70-80-as években, a régi magyar adás megszűntéig, elég gazdag sajtóvisszhangot váltottak ki a tévéadások. Az akkori műsoraimról közel másfél száz cikket tartok számon, és ma is hálás vagyok azoknak az újságíróknak, akik érdemesnek tartották, hogy beszámoljanak nemcsak az egy-másfél órás műsorainkról, filmjeinkről, mint amilyen a *Mondod-e még*, a *Zenés Karavánok* vagy a *Klubdélutánok* voltak, hanem még egy-egy rövid szórakoztató zenei műsorról is. László Ferenc zeneíró, Bartók-szakértő, Halász Anna színház- és filmkritikus, Sylvester Lajos közíró, Krizsán Zoltán újságíró tartalmas elemző, értékelő cikkeket írtak a nagyobb produkcióinkról. Természetesen voltak kritikus hangok is, észrevették, felrótták a bakijainkat, tanultunk ezekből az írásokból, és persze, néha mérgelődünk is. Én úgy vettem, hogy az a jó, ha írnak a műsorainkról. Ha nem írnának, azt jelentené, hogy azt se érdemelték meg, hogy észrevegyék. A legjőlesőbb visszajelzés számomra mégis az, hogy bár több mint két évtizede nem vagyok aktív tévés, erdélyi magyarul városlakta városokban most is elég gyakran előfordul, hogy rám köszönnek, megszólítanak ismeretlen emberek, sőt pár perc beszélgetés után ma is bizalommal elmondják ügyes-bajos dolgaikat.

- 1985 januárjában megszűnt a magyar adás, a szerkesztőség tagjai munka nélkül maradtak. Hogyan vészelted át azt az öt évet az adás újraindításáig?

- Egy másfél évtized alatt kialakult néző-alkotó kapcsolat, a Magyarországon kívüli leggazdagabb, sokoldalú, az elektronikus médiát, televíziót és rádiót is magába foglaló, egymásra figyelő, egymást kiegészítő magyar kultúrvilág, kultúrhálózat csonkult meg 1985-ben, amikor a „kulturális forradalom” csúcspontjaként a hatalom elhallgattatta az összes területi rádiót, és beszüntette a nappali televízióműsorokat. Egyfajta „médiatrianon” zajlott le Romániában. Egyik napról a másikra megszűnt a kolozsvári és a marosvásárhelyi rádió napi többórás magyar adása, valamint a televízió kettes csatornája (ahol magyar adás is volt, és vasárnap esténként egy félórás jazzműsorom a tévé zenei szerkesztősége részére). Az egyes csatornán maradt mindössze – egész Európában példátlan módon – kétórányi fekete-fehér tévéműsor este nyolctól tízig, amelyben szinte egyfolytában a diktátort éltető elképesztő személyi kultusz folyt. A délutáni magyar adás idején, ha valaki véletlenül megnyomta a gombot, csak egy sistergő, sötétszürkén remegő képernyőt láthatott.

- *Mi történt a szerkesztőkkel, operatőrökkel, a többi munkatárssal?*

- A szerkesztőségeket érdekes módon nem szüntették meg azonnal, még hosszú hónapokon keresztül járt a fizetés, amíg el nem helyezték az embereket, vagy ki-ki talált magának más állást. Nem kellett áldozatok, elég, ha a szólás szűnt meg. Nekem aránylag könnyű dolgom volt, a tévé zenei szerkesztőségével régóta működtem együtt, úgyhogy zenei szerkesztőként, majd zenei rendezőként dolgoztam tovább a televízió és a Bukaresti Rádió stúdióiban. Élveztem, hiszen az ország legjobb muzikusaival dolgozhattam szinte minden műfajban, és többet foglalkozhattam a zenével, a szerzeményeimmel, a jazzegyüttesemmel.

- *A '70-es évektől, emlékszem, Szebenben működött egy színvonalas jazzfesztivál, amelyre külföldi zenekarokat is meghívtak. Te is írtál a szebeni jazzfesztiválról, sőt játszottál is.*

- Játszottam az első romániai jazzfesztiválon is, 1969-ben Ploiești-en. A szebeni jazzfesztiválon 1976-ban léptem fel először, majd egy hosszú szünet következett. 1983-ban megelégteltem, hogy csak mint zenei

szerkesztő vegyek részt, már évek óta bizsergetek az ujjaim, hogy én is leüljek zongorázni. Az első sikerünk 1984-ben volt Alin Constanțiu klarinétossal, Ovidiu Bădilă nagybőgőssel és Gabriel Teodorescu dobossal. Nyolc éven át, 1991-ig velük és más muzsikussal rendszeresen koncerteztem, minden hazai fesztiválon felléptünk, Bukarestben a rádió koncerttermében, az Athenaeumban, Szebenben, Costinești-en, Brassóban, Galați-on, önálló hangversenyeink voltak szerte az országban, többek között Konstancán, Marosvásárhelyen, Nagyváradon. Külföldi fellépés a nyolcvanas években szóba se jöhetett. Mindenkori muzsikustársaim közül hadd említsem még meg Tripa János, Wertheimer Péter, Bebe Prisada, Virgil Popovici szaxofonost, a bőgős Ovidiut, valamint Decebal Bădilă, Marosi Mihályt és Wolfgang Güttlert (aki utóbb a Berlińi Filharmonikusoknál játszott Karajan keze alatt), Mihai Farcaș, Puiu Hațeganu, Billy Bontaș, Visky Bubu dobost, és a legutóbbi zenésztársaimat a bukaresti Balassi Intézetben, a Bukaresti Magyar Jazznapok nyitókoncertjén, Trendler József dobost és Virgil Popescu basszusgitárost. Az Electrecord jazzsorozatának a 23. számú lemezét, a *Pași spre infinit* (Lépések a végtelenbe) című szerzői lemezemet a Bădilă testvérekkel és G. Teodorescival készítettem. Dalaimat többek között Csíky Ibolya, Aura Urziceanu, Győry Klára, Anca Parghel, Szilágyi Enikő énekelte, a tragikus körülmények között elhunyt (meggyilkolt), rendkívül népszerű Mihaela Runceanu utolsó tévéfelvétele is az én szerzeményem volt.

- *Mikor érezted a legjobban, hogy a közönség szereti és érti a zenéteket, mikor volt a legnagyobb sikered?*

- Sose voltam híve a l'art pour l'art felfogásnak, meggyőződésem, hogy szavak helyett a művészetben, tehát a zenében is lehet üzenni, érzéseket, gondolatokat ébreszteni. Emlékszem, az 1989-es szebeni jazzfesztiválon mi zártuk az utolsó hangversenyt. Előbb félórás szvitet adtunk elő *Alternative* címmel. Siker, hosszú taps, majd amikor a záró szám címét bementem: *Ziua aceea* (Az a nap), a nézőtérén néma csend lett. '89 tavasza volt, mindenkinek ugyanoda fordult az esze, „azt a napot” várta mindenki, a diktatúra végét, ami karácsonykor el is jött. Felszabadult hangulatú gyors szám volt, virtuóz improvizációkkal. Körülbelül negyedórás tappsal ért véget a koncert.

Zeneszerzőként régóta dolgoztam azon, hogy kialakítsak egy olyan dallam- és harmóniavilágot, ami a legjobban megfelel elképzeléseimnek. Az évtized végére úgy éreztem, hogy sikerült egy kvartokra építkező, tonális, de mind a tizenkét hangot egyaránt használó hangrendszert kidolgoznom, amelyre improvizációim szervesen épülhettek. Anca Parghellel van egy felvételem, *Un gând* (Rád gondolk), ami már így készült (lásd youtube). 1989-ben a Zeneszerzők Szövetsége nekem ítélte jazz kategóriában *Az év szerzeménye* díjat a fenti szvitért, épp idejében, mert decemberben lelőtték Ceaușescut, és azután... a zenétől már messze sodort az élet.

- *1989. december 22-én a tömeggel együtt a Román Televízióhoz mentél, és az elsők között szólaltál meg magyarul a Szabad Román Televízió képernyőjén. Milyen érzés volt egy ilyen rendkívüli történelmi pillanatot átélni? Hogyan éltétek meg, mit lehetett érteni abból, amit közlőrl tapasztaltatok?*

- 1989 decemberében Bukarestben részben spontán, részben szervezett események történtek, amelyeknek máig is vannak értelmezhetetlen elemei. Természetesen lelkesedtünk. Mindent elhittünk, amit az események nagy részét élőben közvetítő televíziónk mutatott. Amikor Ceaușescu a Palota téri, a párt által szervezett tüntetésen nem tudta befejezni a beszédét, mert a tömegből zavaró hangok hallatszottak, elhittük, hogy na végre, a többi szocialista ország után nálunk is megtörténik a csoda, a kommunizmus vége, és a tévé előtt ülve hanyatt vágtuk magunkat. Csak hát nemsokára megjelentek a forradalom sikerét veszélyeztető „terroristák”, akiket senki nem látott, de félni kellett tőlük, meg egymást lötték kivezényelt katonai egységek, mind egyiknek azt mondták a parancsnokaik, hogy a másik a terrorista... Sejthető lett, hogy forгатókönyv szerint történnek a dolgok, mert hát milyen forradalom az, ahol nincsenek halottak. Az Iliescu-perben többet hallhatunk majd ezekről a történeésekről, ha egyáltalán sor kerül a perre.

- *Hogyan állt össze a csapat?*

- A tévé megszüntetett magyar adásának volt munkatársai közül az események idején néhányan bementünk a televízióhoz, ahová akkor az ment be, aki akart. Az udvaron néhány ezer ember is lehetett. A híradó stúdiója volt a központ, ahonnan élőben közvetítették az új ország-

vezetést felvállaló csoport jelentkezését. Szinte éjjel-nappal ott maradtunk ketten, Simonffy Katalin kolléganőmmel. Úgy éreztük, hogy jelezni kellene, hogy a magyarok is a forradalom pártján vannak, főleg, mert már évek óta folyt a nacionál-kommunista, magyarellenes propaganda, a vezér is pár napja azt hirdette, hogy az egész megmozdulás külföldi „agentúrák” műve és magyar beavatkozás.

A stúdióban jelenlétünket a régóta ismert román kollégáink természetesnek vélték, meg is szólaltunk a képernyőn. Temesváron a Tőkés László parókiája elől elindult csoport a központ felé menve azt skandalizálta, hogy „Români, veniți cu noi!” (Románok, gyertek velünk!), mi meg azt várjuk a románoktól, hogy azt mondják: „Magyarok, németek, más nemzetiségűek, maradjatok velünk!” Ezt próbáltam elmondani. Az erdélyi szászok többsége már Németországban élt, és megkezdődött egy magyar kivándorlási hullám is. Felhívtam telefonon a magyar nagykövetet, Szűts Pált, kértem, hogy jöjjön már ő is be a televízióba, mondja el, hogy Magyarország hogyan viszonyul a forradalomhoz, hiszen már több nyugati nagykövet ezt megtette. Összeszidott a tiszteletlen hangnemenemért, de másnap megjelent. Szóval lelkesek voltunk, és hittünk

Az első jelentkezésünk

az átalakulásban, a többségi nemzettel való összeborulás, kibékülés lehetőségében.

- Szóval újraindult a Román Televízió magyar nyelvű adása. Kik segítettek ebben, a régi munkatársak mellé toboroztál újakat is? A szóki-mondó, világos megfogalmazás lett minden egyes műsor kifejezési formája, és ezért a nézettsége abban az időben vetekedett a román televízió esti híradójáéval. Egyre több román nemzetiségű is nézte a magyar műsort; milyen visszajelzések érkeztek tőlük?

- A lényeg, amit titokban reméltünk, a magyar tévéműsor újraindítása volt. El tudod-e képzelni bárhol Európában, hogy bemegy néhány civil egy köztelevízió épületébe, beül egy programtervező ülésébe és kijelenti, hogy ezután hetente egy, az állam nyelvétől különböző nyelvű adást fog készíteni ilyen és ilyen adásidőben? 1990-ben a Román Televízióban ez történt, és a december végi, forradalom diktálta kaotikus tévéadások utáni első ad hoc programgyűlés vezetője – igazgató már nem lévén, a zenei osztály főnöke –, Dumitru Moroşanu szó nélkül elfogadta a javaslatunkat.

- De hisz öt évvel korábban megszűnt a szerkesztőség, a volt kollégák máshol dolgoztak...

- Napok óta bejárt a tévébe néhány kolléga, akárhol is volt épp a munkahelye. Egymásra néztünk: tudunk-e három nap alatt egy háromórás televízióműsort produkálni? Egy rég hallott mondatot morzsolgattam magamban: *mikor, ha nem most, ki, ha nem mi?* Zavaros idők voltak, s aki határozottan lépett fel, elhitték, hogy az új hatalom embere. Felmentünk a kilencedik emeletre és egyszerűen visszafoglaltuk a szerkesztőség korábbi szobáit. A magyar adás megszűnte óta ott dolgozó román kollégák ismertek bennünket, és szó nélkül átadták a helyüket. Érdemes rögzíteni, hogy kik voltunk ott az újraindulásnál: Aradits László, Feczkó Zoltán, Simonffy Katalin, Tomcsányi Mária és jómagam szerkesztők, Öllerer József operatőr, Petruka Judit vágórendező, Aradits Lukács Zsuzsanna és Rostás Emília vágók, Miklós Pataki Georgina gyártásvezető, Todan Ildikó fordító és két barátunk, Kacsó Sándor és Györfy György informatikus mérnökök, akiket megkértünk, hogy segédkezzenek legalább az első adásban. Mindketten otthagyták később a munkahelyüket, és velünk maradtak. Három nap múlva,

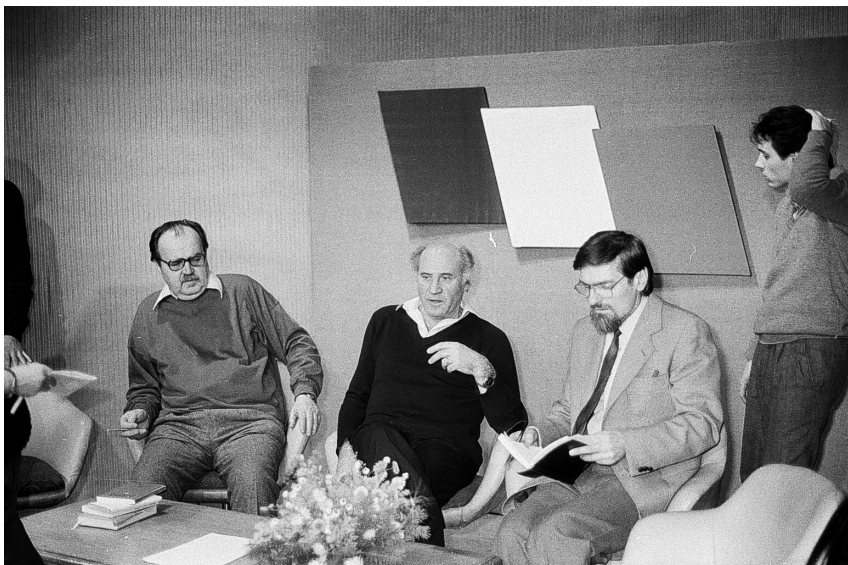
hétfőn, 1990. január 8-án az erdélyi magyarok ismét hallhattak magyar szót a már régóta csak román és csak eszeveszett propagandát sugárzó tévécsatornán.

- *Hogyan lettél főszerkesztő?*

- Kollégáim látták az adást, tudták, hogy a televíziózás minden műfajában készítettem műsorokat, film, riportkocsi, stúdió stb., és természetesnek vették, hogy az első adást én koordinálom. Hetek múlva rendeztünk egy szavazást, hogy ki legyen a főszerkesztő, mert naivul azt hittük, hogy a demokráciában ez így működik. Egyhangúlag engem választottak, az intézmény új vezetősége később tudomásul vette és kinevezett.

- *Milyen érzés volt beleszöppenni egy számodra új pozícióba, tudad-e egyáltalán, hogy mi a dolga egy főszerkesztőnek?*

- Egyetlen vezetői gyakorlatom a zenekarvezetői volt, ahol a menedzseri feladatok is rám hárultak, de még ez is segített. Persze, rám fért volna egy kis továbbképzés, csoportlélektan, adminisztrációs ismeretek,

Az egyik első új magyar adás Domokos Gézával

HR, avagy személyzeti problémamegoldások, kommunikáció, de erre nem volt idő. Úgy vettem, hogy az egész a saját műsorom, csak több munkatárssal, kollégával együtt készítjük.

- *A '90-es évekre úgy emlékezünk, mint a nagy remények, a várakozások és a gyakori csalódások évtizedére. Hogyan éltétek meg Ti ezt Bukarestben, a változások középpontjában?*

- A '89 utáni két-három évben szinte mindennap történt valami a fővárosban. A ma már puccsnak értelmezett bukaresti „forradalom” utáni lelkesedés nem tartott sokáig, hamar kiderült, hogy a hatalmat a kommunista párt második vonala vette át. Tömeges tiltakozások törtek ki, éledezett a hajdani történelmi pártok addig bebörtönzött vagy emigrációban élt tagjaiból, vezetőiből verbuválódott ellenzék, és a hatalom régi-új birtokosai a saját védelmükben diverziók sorozatát játszották le. Képzelt ellenségeket üldöztek, „terroristákat”, vasgárdistákat”, „golánokat”, megszervezték, hogy a bányászok „spontánul” beözönljenek a fővárosba, feldőljk az ellenzék székházait és békés járókelők százait agyba-főbe verjenek, majd a megvertekre kenték az atrocitásokat. Az úgymond megszüntetett Szekuritáté újra hivatalossá tétele érdekében több hetes magyarellenes kampányt indítottak a megyei napilapokban, Marosvásárhelyen és környékén a magyarok ellen heccelték a román lakosokat, amiből majdnem magyarirtó pogrom lett. A diverzió szólamvezetője a tévéhíradó volt, a diktatúrából még ott maradt szerkesztők hozzá voltak szokva, hogy a képernyőn nem a valóság kell megjelenjen, hanem az, amit a valóságról a hatalom el akar hitetni az emberekkel.

- *A régi magyar adás a cenzúra idején azt választotta, hogy kulturális adás legyen, és akkor kevesebb a probléma. Ti mondhattatok mást, mint az esti híradó?*

- Megváltozott a helyzet. Azt vállaltuk fel, hogy korlátok nélkül elmondjuk a valót a jelenről és a múltrol, hisz évtizedek óta hazugság-özönben éltünk. Mi is leforgattuk ugyanazokat az eseményeket, amelyeket a híradó, csak hogy a valóságot mutattuk be, rendszeresen cáfoltuk az ott elhangzottakat. A román közvélemény is felfigyelt ránk, a kormányhú lapok támadtak, az ellenzéki lapok felhívták a figyelmet az adásra, és a román lakosság is elkezdte nézni a műsorainkat.

A magyar adás hamar bekerült a romániai sajtó élvonalába, ennek hatását személyesen is éreztem: minden fontos médiatanácskozásra meghívtak, részt vettem az audiovizuális törvény megalkotásában, tagja lettem az első műholdas román televízió kuratóriumának is.

- *Kérlek, mondj néhány emlékezetes esetet a rendszerváltás első éveiből.*

- Tényszerűen beszámoltunk a tüntetésekről, a bányászok atrocitásairól, a marosvásárhelyi véres eseményekről. Mindehhez arra volt szükség, hogy legyenek olyan munkatársak, akik vállalják a veszélyes vagy kényes helyzetekben még a fizikai kockázatot is. Vásárhelyen Simonffy Katalin, Györfy György forgatott, riportjukból kiderült, hogy a verekedést a román fél kezdte; Aradits László Bukarestben megkeverte, lefilmezte a kórházban a sebesült Sütő Andrást; Koczka György a magyarokat verni Ibănești-ből bejött, de végül földre tepert, nemzeti hősnak kikiáltott Mihai Cofarut szólaltatta meg a kórházban, aki elmondta, hogy a Nemzeti Megmentési Front helyi titkára szervezte a dorongokkal felfegyverkezett falusiak beutaztatását. Galbács Pál a börtönben kereste meg a verekedésért 15 évre ítélt magyar embert, aki elpanaszolta, hogy a mellé bezárt foglyok módszeresen kínozzák, kiderült, hogy a „pitești-i jelenség” a román börtönökben 1990 után még működött. A kínzások a riport után elmaradtak. Koczka Györgynek volt egy tényfeltáró rovata, *A hivatalnak packázásai*, s a hozzánk érkező levelekből kiindulva hónapok, sőt évek óta a bürokrácia útvesztőjében rekedt ügyek oldódtak meg műsorai nyomán.

- *Tudtommal 1990 után filmet forgattál Fekete vasárnap címmel. Minek állítottál emléket, hogy fogadta a szakma és a nézőközönség alkotásodat?*

- A gyantai szörnyű vérengzésről szól a film, ami 1944. szeptember 24-én, vasárnap történt, s amiről fél évszázada nem íródott le egy sor se. 1993-ban még igen közel voltunk a Szekuritáté rémuralmához, a forradalomhoz és a marosvásárhelyi pogromkísérlethez, úgy gondoltuk, jobb, ha ad hoc filmezés lesz, előzetes megbeszélés nélkül. Xantus Gábor operatőr kollégával húsvét napját választottuk, mindenki otthon volt, az emberek megnyíltak, kendőzés nélkül elmondták a történeteket.

A tévében a műsorok az én felelősségemre kerültek adásba, tehát csak a kollégák tudták, mi következik. A magyar katonák által elkövetett

atrocitásokat hosszú évek óta rendszeresen felröptta a román sajtó, és ez volt az első olyan film, ami arról szólt, hogy háborúk alkalmával a román hadsereg egyes tisztjei is adtak ki parancsokat békés polgárok meggyilkolására. Ha ez nyilvános lesz, hátha alábbhagy a magyarok elleni propaganda – reméltem. Az adás lement, este megkezdődtek a telefonhívások, fenyegetések, szidalmazások stb. Másnap az aktualitásért felelő igazgató hívatott. Ugyanaz a Petre Popescu, aki a forradalom idején bemutatott bennünket az adásban, egyébként barátságos régi román kolléga. Látszott rajta, hogy már ivott. Szinte kétségbeesetten kérdezte: – Mit csináltak velem? Életemben ilyen letolást nem kaptam. Legalább szóltatok volna előtte, hogy tudjam, mi történik... És főleg, hazugság az egész! Amikor megmondtam, hogy én az esemény egyik túlélője vagyok, családunkat halálra keresték a gyilkosok, akkor nyugodott meg, de a *Fekete vasárnap* sugárzása nyomán majdnem alkoholmérgezést kapott.

A film sugárzása után megkeresett bennünket a parancsot végrehajtó tiszt özvegye, férjének a védelmében szeretett volna elmondani valamit. Egyetértettem, a film operatőre, Xantus Gábor kamerája előtt felolvasta Bridea naplóját a Gyantán történekről. Az idős asszony, szándéka ellenére, ezzel a leghitelesebb információkat szolgáltatva Mociuschki tábornokról, hogy hol és mikor adta ki a gyantai vérengzésre a parancsot. A *gyilkos naplója* című filmdokumentum megnézhető az interneten.

A filmet később az MTV is műsorra tűzte a Panoráma külön kiadásában, és vetítette a Duna Tv, az évek folyamán többször is.

– *Az erdélyi közeli és távolabbi múlt egyfajta fehér folt volt, korábban keveset és csak hamis beállítással lehetett hallani, látni róla a médiában.*

– Az adás nemcsak a jelenről szólt, a nézők első ízben tudhatták meg az ötvenhatos és a korábbi politikai elítéltek sorsát Tófalvi Zoltán filmjeiből, B. Nagy Veronika és Vetési László *Juhaimnak maradvékát összegyűjtöm* című rovatából szembesülhettek azzal, hogy az erdélyi magyarság nemcsak a beolvasztási politika és a kivándorlás miatt fogy, hanem van egy – odafigyeléssel, támogatással lassítható – természetes lemorzsolódás: a szórványosodás. A sorozat hatására valódi szórványmentő mozgalom indult, nyári táborokat szerveztek gyerekeknek, egy-egy addig ismeretlen helység, például Magyarigen a filmek nyomán

szinte turisztikai látványossággá vált, és megindult a roskadozó templomok felújítása.

Az aktualitás uralta az adást, de volt ifjúsági rovatunk, az *Ébresztő* (Kacsó Sándor, Schneider Tibor), filmek az erdélyi műemlékekről (Bartha Ágnes, Balázs János, Xantus Gábor), Erdély története (Meltzer Éva Lia), könnyűzene, régi zene (Antal Áron), színházi rovat (Tomcsányi Mária, Nagy Enikő), oktatás (Antal Tövissi Ildikó), a bukaresti magyarokról szóló reggeli rovatunk (Gödri Ildikó), riportok (Kós Anna), híradó (Bodor Tamás, Nagy Éva, Mosoni Emőke), én a *Fórum* rovatban ütköztettem véleményeket, álláspontokat, figuráztam ki a hatalom túlkapasait, és a *Hinta* rovatban ültettem (bűvös) hintaszékbe neves politikusokat, kultúrembereket, akik vállalták, hogy keyes kérdésekre válaszolnak.

Elkötelezett csapat gyűlt össze, a „valóság nagybátyánk” hazatért, láthatóvá vált, de meggyőződhattünk arról, hogy a hatalomnak csak ritka pillanatokban érdeke, hogy tükröt tartsanak elébe, amiben magára ismer. Kollégáim bátorságáért máig hálás vagyok.

– *Emlékszem, a sajtó is beszámolt róla, hogy át akarták tenni a hétfő délutáni adás felét egy nem országos csatornára.*

– Nem tudom elfelejteni azt a tiltakozási hullámot, ami arra a hírre indult, hogy a tévé vezetősége a hétfő délutáni három óra felét a területileg kevésbé lefedett kettes csatornára tette át. Hatalmas regisztrációkban érkeztek a tiltakozások, körülbelül hétszázötvenezer aláírás gyűlt össze, a református templomokban az adás korábbi időpontjában, hétfő délután négy órakor még hónapokon keresztül szóltak a harangok.

– *Az adás szókimondásáért – ebben biztos vagyok – azokban a viharos években sokszor értek téged mint főszerkesztőt támadások? Melyek voltak a legsúlyosabbak? Hogyan lehetett kivédeni?*

– A támadások több irányból jöttek. A kormányhű kiadványok átkokat szórtak ránk, a *Totuși iubirea*, Ceaușescu udvari költőjének a lapjában Adrian Păunescu és Hajdu Győző írt förmedvényeket a „hortista nyelvű adásról” („emisiunea în limba hortistă”), a megszüntetését és az én menesztésemet követelték. Parlamenti interpellációkban tiltakoztak egy-egy olyan műsorunk ellen, amelyben Erdély történetéről volt szó, hisz a románságnak, hála a kommunista történelem-

könyveknek és a hivatalos propagandának, egy sajátos, a valóságtól elrugaskodott képe volt Erdély múltjáról, egyáltalán a magyarokról. Mégis, a marosvásárhelyi véres március közben és után, sok olyan levél és telefonhívás is érkezett románoktól, amelyekben a nézők a román–magyar természetes, békés együttélést, együttműködést tartották fontosnak, és biztosítottak bennünket arról, hogy továbbra is nézik és szeretik a műsorainkat.

Kaptam viszont egy levelezőlapot, amelyben a családom kiirtását helyezték kilátásba, ha nem hagyjuk abba a „románellenes” műsorokat (amikor a hatóság valamilyen intézkedését vagy a fennálló állapotokat bíráltuk, a vád az volt, hogy „a románokat” támadjuk). A levelezőlap aláírása: *Cavalerii Arhanghelului Mihai*. Azt hittem, valaki viccel, nem tulajdonítottam neki jelentőséget, azt se tudtam, hogy a vasgárdisták nevezték így magukat. Aztán kiderült, hogy '89 után hivatalosan megalakult egy, a Vasgárda hajdani címerét kítűző szervezet Bukarestben, a neve és az emblémája emlékeztetett a légióra. Székhelyük az Északi Pályaudvarhoz közel, az egyik mellékutcában volt. A vezetőjük, fiatalember, megszólított egyszer egy a kommunizmus rémtetteiről szóló kiállításon, és biztosított arról, hogy ők egy békés civil szervezet. Abszurdnak tűnik, ha nem velem esett volna meg, én se hinném. Aki kíváncsi, utánanézhethet, hogy a kilencvenes években a vasgárdának honlapja is volt, a Románia Mare site-járól volt elérhető.

Amikor az első március tizenötödikei ünneplésekről beszámoltunk, az iskolában és a sajtóban évtizedek óta ösellségnek beállított magyarok himnuszának a hangjait és a nemzeti színek megjelenését hazaárulásnak tartották. Külön műsorban ismertettük a himnusz történetét és a tényt, hogy egyben egyházi ének is. Az volt a véleményem, hogy nem félni kell ezektől a visszajelzésektől, hanem tájékoztatni és megszoktatni a román nézőket a normalitással, hogy egy nemzeti kisebbségnek is vannak, lehetnek tárgyi, grafikai, zenei jelképei. Minden nemzeti ünnepen továbbra is szólt a himnusz és lengtek a magyar zászlók, a műsorunkban is.

A tiltakozások az évek során ritkultak, de ma már nem vagyok olyan derűlátó. Úgy látom, hogy száz év nem volt elég arra, hogy a magyarok jelenlétét Romániában természetes állapotnak tekintse a román politikai osztály és szavazóik jó része. A magyarellenesség, a „magyar veszély” elleni védőbástya szerepének a megjátszása mint szavazatokat

hozó politikai szólam ma éppúgy napirenden van jobb- és baloldalon, mint harminc évvel ezelőtt, a politikai eszközként használt hungarofóbia a rendszerváltás óta csak rövid időszakokra szünetelt. Szerencsére, a román lakosság egésze mégsem dől be ennek a propagandának, mindig is voltak, és ma is vannak főként értelmiségi rétegek, amelyek nevetségesnek és etikátlannak tartják a politikusok ilyen megnyilvánulásait, amelyek szavazategyűjtő hatása viszont a lakosság egy jelentős részére ma is vitathatatlan, és ez a legszomorúbb.

Sajnos, az EU fő áramlata, amely mindennemű kisebbség vagy vélt kisebbség jogait foggal-körömmel, jogszabályokkal védi, a nemzeti kisebbségek létéről, gondjairól tudomást se akar venni, hisz épp a nemzetállamok megszüntetése és egy Európai Egyesült Államok létrehozása a hivatalosan is meghirdetett cél.

- A hivatalos cenzúrát megszüntették, de vannak kifinomultabb eszközök is a tartalom befolyásolására. Próbáltak másként nyomást gyakorolni rátok?

- Az intézmény, a Román Televízió vezetősége, a '90-es évek elején az adást, épp népszerűsége miatt, tiszteletben tartotta. Egy idő után, mivel a bírálatokat ők kapták, próbáltak - nem kifejezett módon, hisz a cenzúra tilos volt - hol a fordítás „nyelvhelyességének ellenőrzése” ürügyén, hol tartalmi behatárolással befolyásolni. Ismét kellett vitáznom közvetlen feletteseimmel egy-egy szóért, kifejezésért, gondolatért. Néha apró nyelvhelyességi, stíláriis dolgokban engedtem is, de nem tudok olyan lényeges tartalomról, ami ne szólalhatott volna meg a képernyőn a tizenkét év alatt.

- Mint főszerkesztőt próbáltak elmozdítani a beosztásodból?

- Sokat törtem a fejem, hogy a támadások és makacsságom ellenére miért maradhattam mégis egy évvel a nyugdíjkorhatár utániig a helyemen, az egymást követő tévéelnökök miért nem váltottak le? Csak találgatni tudok. Talán az is közrejátszott, hogy első perctől fogva megpróbáltam beírni magunkat egyrészt az általános magyar nyelvű média rendszerébe, de az európaiba is, jó kapcsolatokat építettem ki a diplomáciai képviselőkkel. A magyar követség természetesen állandó partnerünk volt, a magas rangú magyarországi vendégekkel a kövi épületében (Magyarország Bukaresti Nagykövetségének beceneve a

bukaresti magyar szlengben) számtalan interjút készítettünk. Az amerikai sajtóattasé, Aggie Kuperman tudott magyarul, videófelszereléseket kaptunk tőlük, engem meghívtak egy tanulmányútra Amerikába. Ott alkalmam volt a Kongresszus épületét meglátogatni, és fogadott Tom Lantos irodafőnöke, aki nem volt más, mint a felesége. Amikor Tom Lantos később Bukarestben járt, a Romániának megadandó legnagyobb kereskedelmi kedvezmény kritériumai közé sorolta azt is, hogy a Román Televízió magyar adásának megfelelő adásidővel, műszaki körülményekkel kell rendelkeznie. Amikor a Román Televízió értünk is felelő igazgatója be akarta tiltani, hogy a műsor politikával és közélettel is foglalkozzon, az Európa Tanács közgyűlésén első alkalommal résztvevő román parlamenti küldöttség egyik RMDSZ-es tagja szólalt fel a védelmünkben. A tévé akkori elnöke, Paul Everac olyan szidást kaphatott felettesétől, Iliescutól, hogy amíg ő volt az elnök, minden egyes hozzá beadott kérvényemet azonnal aláírta.

Ezeket a játékaimat a magunk számára úgy fogalmaztam meg, hogy „ha a lábadra taposnak, legalább mondd azt, hogy jaj, másként azt tehetnek veled, amit akarnak”. Szóval, lehet, hogy kialakult egy olyan, tulajdonképpen csak virtuális, de működő nimbusz, hogy nem jó velünk kikezdeni. Persze az ilyesmi nem tart örökké, de ma is hálás vagyok a sorsnak, hogy kollégáimmal együtt részt vehettünk egy kísérletben, amelynek a célja egy valóban kiegyensúlyozott, a köz, a közösség szolgálatában álló kisebbségi közszolgálati médium működtetése volt.

- Régi álmod volt, hogy a Kárpát-medencében magyar nyelvű műsorokat szóró rádiók és televíziók között alakuljon ki egy természetes partneri kapcsolat, egy platform, egy politikamentes együttműködés. A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete audiovizuális alelnökeként, valamint az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alelnökeként hogyan sikerült ezt az álmodot megvalósítanod?

- A nagy fordulat, a vasfüggöny részleges leomlása - 1989 - után valahogy azt hittük, amit a múlt század húszas éveiben Amerikába, a „végtelen lehetőségek” hazájába kivándorló európai szegény emberek: mindent meg lehet próbálni, ami eddig tilos volt, amit eddig nem lehetett. Nekem a média területén volt néhány, ma már idealistának tűnő ötletem, amelyekből akár lehetett volna is valami. Az egyik, hogy ha már a határok ennyire átjárhatóvá váltak, a '90-es évek elején

beugrottam több olyan kezdeményezésbe, aminek a célja egy műholdas magyar televízióadás létrehozása volt, még a Duna Tv megalakulása előtt. Elnöke lettem például a magyarországi Dunasat Alapítványnak. Tulajdonképpen az érdekelt, hogy az erdélyi magyarság élete, kultúrája, művészete látható legyen legalább az egész Kárpát-medencében. Amihez nem értettem, de utólag úgy látom, hogy a társaim, partnereim se igazán, az a megvalósítás pénzügyi háttere volt, így ezek az ötletek nem jártak sikerrel. Később bevontak a Duna Televízió előkészítési tanácskozásaiba, amelyet filmhez, irodalomhoz kiválóan értő értelmiségiek indítottak útjára, de tévés szakember alig volt közöttük. Csép Sándort és engem többször is meghívtak egy-egy többnapos közös gondolkodásra, brainstormingra.

- *Amikor megalakult az Országos Audiovizuális Tanács és licencet lehetett kérni rádióra, televízióra, te mivel kísérleteztél?*

- Marosvásárhelyen néhány hozzám hasonló álmodozóval együtt beindítottunk egy városi televíziót földi sugárzással, a *Maros Televíziót*, ami reklámokból kellett volna fenntartsa magát. Több mint két évig élt, de fejleszteni, élő adásra is alkalmassá tenni anyagi okokból nem sikerült, így le kellett mondanunk róla. Mindezt „mellékesen”, a főszerkesztői munkám mellett próbáltam menedzselni. Most utólag úgy látom, hogy ha csak a Maros Televízióval foglalkoztam volna, talán még ma is működne.

A MŰRE audiovizuális alelnökeként volt olyan elképzelésem, hogy a régióban és a diaszpórában magyarul sugárzó televíziók, rádiók között a Franciaországban ma is fontosnak tekintett „frankofón világ” kapcsolattartási mintájára jöjjön létre egy *magyar médiagalaxis*, egy *hungarofón* hálózati kapcsolatmodell. A szlogen ez volt: „*az éterben nincsenek határok, a határok bennünk vannak*”. Cikkeket, tanulmányokat írtam, megkerestem magyar politikusokat, felvettük a kapcsolatot az ungvári, az újvidéki, szabadkai magyar tévés kollégákkal, egy clevelandi magyar rádióműsor szerkesztőivel, néhányukkal máig barátok maradtunk. Megszerveztem az Audiovizuális Kollégiumot, a romániai magyar tévés-rádiós főszerkesztők tanácskozási fórumát, és elindítottam egy *Drótposta* nevű online folyóiratot, a romániai magyar elektronikus média lapját, ami eljövetelem után megszűnt.

2000-ben, az első Orbán-kormány idején, a határon túli magyarokat a politikai elit végre a magyar nemzet részeként kezdte tekinteni. Egy budapesti rendezvényen a régió és az emigráció magyarul sugárzó stúdióinak a vezetői, magyar médiaszakemberek és politikusok kidolgoztunk egy projektet, aminek a lényege az volt, hogy a szomszédos országok, egyáltalán a világ magyarságáról a tájékoztatást ott élő és működő tévések, rádiósok lássák el a Duna Tv és a Magyar Televízió részére. Ülészervezőként a konferencia záródokumentumát én kellett megszövegezzem, és a jelenlevők jóváhagyásával eljuttattuk a döntéshozókhoz. Azután kezdte kiépíteni a Duna Tv és az MTV a Kárpát-medencei tudósítóhálózatát. Ebben az irányban sok minden történt, ami nem fér most ide.

- *Tizenkét évig voltál főszerkesztő. Mi volt a legnehezebb?*

- Az örökös birkózás a mindenkori hatalommal. Azért, hogy az adás megőrizze az adásidejét, a mondanivalóját, az üzenetét, hogy ne csorbuljon az az alapvető jogunk, hogy anyanyelvünkön szabadon szólhasunk a nézőkhöz.

- *A köztvéének, közrádióknak az igazgatótanácsában minden parlamenti pártnak, az RMDSZ-nek is ott ült a képviselője. Ez hogyan hatott a szerkesztőségre?*

- Amikor 1996-ban az RMDSZ bekerült a kormánykoalícióba, a sorsunk bizonyos szempontból könnyebb, más szempontból nehezebb lett. Egyrészt Emil Constantinescu elnök idején szünetelt a hatalom irányából is támogatott magyarellenes propaganda. Másrészt az RMDSZ is a hatalomra került, amelyről hat éven keresztül, amíg ellenzékben volt, a nagy nyilvánosság előtt szinte kizárólag csak a jót mondtuk el. Addig a kritikai hangnemünk elsősorban a román politika magyarokat is érintő intézkedéseit vagy épp azok hiányát célozta meg.

A szövetség megalakulása óta rendszeresen jelen volt a műsorainkban, minden kis lépését üdvözlöttük. Amikor kormányba kerültek, az erdélyi magyarok elvárásai megnöttek, egy cikkben írtam: „*eddig úgy tekintettük, hogy a pohár már félig tele van, ezután: a pohár félig még üres*”. Vártuk az eredményeket, számon kértük a választási ígéretek betartását: Bolyai Egyetem! Autonómia! Ez a két szó már csak kampányban hangzott el, és csak magyarul.

Korábban a Cotroceni-ből, az elnöki palotából jöttek a támadások egy-egy adás kapcsán, 1996 után egyszer csak magyarul szólalt meg valaki a telefonban az RMDSZ Operatív Tanácsa nevében, hogy „Zoli, úgy gondoljuk, ehhez a vitaműsorhoz, amelybe meghívtatok, tőlünk nem jön senki, sőt egy ilyen műsor nem is kellene adásba kerüljön”. Egy megyei vezető szövetségi tisztségről kialakult vitát szerettünk volna a nyilvánosság előtt lefolytatni.

Sokat vívódtam azon, hogy mi legyen a válasz? Mondjunk le engedelmesen a vitáról? Végül úgy döntöttem, hogy egy közszolgálati műsor nem lehet egyetlen ember vagy csoport kizárólagos szószólója. Ha az erdélyi magyarságon belül lényeges kérdésekben vannak különböző számottevő vélemények, amelyek nem egyeznek a kormányba került szövetségével, azok is el kell hangozzanak, döntse el a néző, hogy kinek van igaza. Az említett vitát lefolytattuk, újságírók versus megyei vezető szereposztásban, ezzel világossá téve, hogy '89 után a közszolgálati média – legalábbis a mi esetünkben – nem irányítható kézilég, illetve telefonon a politikai párt által.

Ma is az a véleményem, mint akkor, hogy egy vezető politikai réteg hitelességét jobban szolgálja a párbeszédkészség és az esetleges hibák belátása, mint a tökéletesség és tévedhetetlenség imázsának a mindenáron való fenntartása. A véleményemet nyílt levélben juttattam el Markó Béla elnökhöz, ami a *Drótpostában* jelent meg, és bejárta az alakuló online világot a *Hungarian Human Rights Foundation* honlapján.

– *Emlékszem egy lehallgatási botrányra, amely nemcsak téged, hanem több román személyiséget is érintett...*

– Nyugdíjazásom előtt, szinte azzal egybeesve történt egy máig teljességgel fel nem derített eset. Az *Evenimentul Zilei* című lapban 2002. június 6-án napvilágot látott egy 1991-ben (!) készült dokumentum, amely szerint a Román Hírszerző Szolgáltatnak adatai és jelzései vannak arról, hogy tizenhárom személy – köztük én – „1991. szeptember 25. és 28. között kezdeményezői és résztvevői voltunk olyan rendkívül erőszakos, nagy méretű akcióknak, amelyek célja az ország demokratikus intézményeinek a megdöntése volt”, és ezért Gheorghe Donose SRI ezredes a Katonai Ügyészség jóváhagyását kéri megfelelő technikai eszközök beszerzésére és (nemcsak telefon) beszélgetéseink

lehallgatására. Tehát Rodica Culcer, Stelian Tănase, Sorin Roșca Stănescu újságírók, Marian Munteanu, az 1990-es Egyetem téri tüntetések diákvezére, Bogdan Hossu, Dumitru Iuga szakszervezeti vezetők stb. és jómagam ellen akartak eljárást indítani a jelzett napokban lezajlott negyedik „mineriáda”, bányászjárás megszervezése miatt, aminek az eredménye nemcsak Petre Roman miniszterelnök lemondása volt, hanem négy ember halála és 455 megsebesülése is! Az sem zavarta a SRI-t, hogy én azokban a szeptemberi napokban épp Moszkvában tartózkodtam, az EBEÉ (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet) kongresszusán. A tizenhármas lista az Iliescu-rezsim nyilvános bírálót gyűjtötte csoportba, valószínűleg terhelő adatokat akartak gyűjteni ellenünk. Koncepciók per készült? A SRI-t felügyelő parlamenti bizottságnak Verestóy Attila szenátor, frakcióvezető is tagja volt, ezért egy beadványban hozzá fordultam, hogy segítsen megszerezni, milyen „adatai és jelzései” voltak a Román Hírszerző Szolgáltatnak rólam, amelyek alapján Gh. D. ezredes azt állította egy hivatalos okiratban, hogy egyik kezdeményezője és résztvevője voltam a bányászok „erősza-kos, nagy méretű akcióinak”? A válasz visszautasító volt, magánszemélyek ügyei nem tartoznak a frakcióra.

Később, 2000 táján, volt egy érdekes alkalmam arra, hogy magyarázatot kérjek a történetekre. A Román Hírszerző Szolgálat, valószínűleg romló imázsának a korrigálására, rendezett egy tanácskozást, amire meghívtak újságírókat, többek között engem is, valamint a Politikai Foglyok Szövetségének vezetőit. Ott felszólaltam, beszámoltam a lehallgatási ügyről, és magyarázatot kértem. A tanácskozást egy kellemes külsejű hölgy vezette, RHI szóvivő. Válaszában elmondta, hogy nem tud ilyen esetről, de ha megtörtént, a szolgálat nevében elnézést kér. Zsebre raktam a szóbeli elnézést, ezzel maradtam, ez is valami. Az akció valódi céljáról továbbra is csak feltételezéseim vannak.

- *Milyen érzés volt 2002-ben nyugállományba vonulni, egy olyan aktív ember, mint te, hogy élted meg ezt? Mi következett ezután?*

- 2002. június utolsó szerkesztőségi gyűlésén minden kollégámnak, kolléganőmnek adtam egy szál virágot, így búcsúztunk. Azóta kiderült, hogy korántsem végleg, hiszen együtt ünnepeltük a magyar adás ötvenedik és az új magyar adás 30. évfordulóját 2019-ben, egy műsorozatot is készítettem a magyar adás részére a hetvenes évek zenei

együtteseiről, énekeseiről, *Játsszuk újra* címmel, és bemutatták néhány dokumentumfilmemet.

Egy percig se vettem úgy, hogy véget ér valami, hanem hogy kezdődik. Időm lett, nem foglalt le a szerkesztőség napi adminisztrálása, menedzselése, úgyhogy a sok éve halasztgatott dolgaimmal kezdtem foglalkozni, elsősorban dokumentumfilmek készítésével az általam is megélt évtizedekről, amelyeknek az igaz történetét a mai napig is csak részletekben írták meg. *Az átnevelés poklában* című filmben egy kolozsvári fiatalokból álló kommunistaellenes szervezkedés történetét mesélték el maguk a túlélők, akiket épp az juttatott börtönbe, aki beszervezte őket 1949-ben. Aki hallott is valamit a negyvenes-ötvenes években a pitești-i börtönben a politikai foglyoknak bevezetett kínzásokról, az sem tudhatta addig, hogy nagyon sok magyar is volt az áldozatok között. *A félelem nevében* és *A 7EK* című filmekben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem és a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem diákjainak a kálváriája elevenedik meg, akiket 1958–59-ben, az '56-os forradalom utáni leszámolás második hullámában zártak ki negyed- és ötödévről. *Elfelejtett értékeink, a kolozsvári Hitel* című filmmel a kommunista *Korunk* árnyékában agyonhallgatott két világháború közötti kiváló folyóiratot igyekeztem hajdani munkatársakkal és elemzőkkel visszahozni a köztudatba. *Nyugatosok A Holnap városában*. A *Nyugat* folyóirat megalakulásának 100 éves megemlékezései idején jutott eszembe, hogy az Ady köré csoportosult költők időben egybeeső első jelentkezéséről, *A Holnap* című kötet és mozgalom megjelenéséről szinte egy szó sem esik, ez adta az ötletet, hogy a két irodalmi csoportosulás nagyváradi találkozásáról készítsék filmet, hisz a múlt század eleji magyar irodalom több volt annál, mint egyetlen folyóirat munkatársi gárdája. *Attila szekere a Szajna partján* egy székelyföldi szobrászról, Román Viktorról szól, aki Párizsban lett elismert képzőművész és idehaza elfelejtették. *Égig érhetne az ének* egy máig működő rockzenekarról, a Metropolról szól a kommunizmus évtizedeiben, a *Magyarok a Balkán kapujában* a bukaresti magyarok történetét meséli el. Majdnem az lettem én is, de úgy látszik, harminc év kevés volt ahhoz, hogy igazi bukarestivé váljak. A filmeket a Duna Televízió, a Magyar Televízió és a Román Televízió magyar adása sugározta, néhányat vetítettek a budapesti Uránia Nemzeti Filmszínházban, a

bukaresti Balassi Intézetben, valamint több erdélyi és magyarországi városban is.

A filmek mellett vállaltam egy társadalmi szerepet is. Amikor megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, amely a romániai magyar nemzeti közösség autonómiájának a kiharcolását tűzte ki célul, csatlakoztam. Tíz évig voltam alelnök, tudtuk, hogy ez rövid távon nem érhető el, de abban ma is meg vagyok győződve, hogy egy kisebb közösség kiszámítható jövőjét csak egy hiteles, hivatalos státusz tudja biztosítani, egyébként ki lesz szolgáltatva a változó többségi politikai mezőny kénye-kedvének, sőt, amint azt már a közelmúltban is tapasztaltuk – horribile dictu –, még a csúfolódásainak is. Szerintem az autonómiaigényt ébren kellene tartani, a világ változik, sok minden – jó és rossz – lehetségessé vált, amit nem is oly rég el se tudtunk képzelni.

– *Élelművedet milyen fontos díjakkal ismerték el?*

– Ilyenkor azt illik mondani, hogy „a díjak nem érdekelnek, az ember nem azért dolgozik”, de hát az igazság az, hogy tulajdonképpen minden elismerés jólesik. Kaptam díjat dokumentumfilmért (Fekete vasárnap, *A legjobb alkotás 1994*, Határon Túli Filmek Fesztiválja, Siófok), jazzszerzeményért, zenélésért (*Az év szerzeménye 1989*, Romániai Zeneszerzők Szövetsége; *A Romániai Jazz Kiválósága 2010*, Muzza Alapítvány), filmzenéért (*Román Televízió „APTR” díj, 1995*), tévéműsoraimért (a *Magyar Televízió Nívódíja 1994*, a *Román Televízió Kiválósági díja 2006*), az autonómia eszméjének médiában való népszerűsítéséért (*Kós Károly-díj 2009*), televíziós újságírói és zenei tevékenységemért (*Bercsényi Miklós-díj 2020*), tévés, filmes tevékenységemért (*Arany Pillangó-díj 1996*, *EMKE*, *Janovich Jenő-díj 1999*, *EMKE*, *MŰRE Élelműdíj 2024*), a romániai magyar televíziózás újraindításáért (*Magyar Érdemrend Tiszti Keresztje 2010*). A legbüszkébb arra a díjra vagyok, amelyet eredetileg nekem szántak, de javaslatomra – hisz a televízió csapatmunka – nem én, hanem az a közösség kapta, amelynek tagja és tizenkét évig vezetője voltam: a Román Televízió magyar szerkesztősége 2001-ben átvehette a *Kisebbségeikért Díjat* a Magyar Parlamentben.

– *Rád mint meghatározó közéleti személyiségre büszkén tekint az erdélyi magyarság. Mit üzensz a fiataloknak, mi lenne a zenei, politikai, kulturális ars poeticád?*

Jazzest a bukaresti Cantacuzino-palotában 2010-ben

– Magamat legfeljebb média-mindenesnek tartom, és egy kicsit zenésznek. A kettő kiegészíti egymást: média-mindenesként mindig valamiért igyekeztem dolgozni, egy eszméért (a köz, a magyar közösség szolgálata), egy elvért (szabad szólás, magyarul), zenei szerkesztőként, menedzserként a fiatal tehetségekért. Jazzmuzsikusként, zeneszerzőként pedig én csak én voltam, *magamat adtam, vagy kerestem*.

A média, a nyilvánosság egy szeletében lehetőséget, szabad kezét kapni felér egy varázspálcával. Amihez hozzányúlsz, az bármilyen eldugott vagy titkos jelenség, ember, gondolat, a varázspálca érintésére láthatóvá válik. Milliókhoz eljuthat, észrevehetik, megtudhatják, megérthetik, továbbgondolhatják. Mondják: ami vagy aki nincs a médiában, az bizonyos szempontból nem is létezik. Ezzel viszont nem értek egyet, mert pont az teszi lehetővé a manipulációt, hogy miről beszél a főáramú média és mit hallgat el. Nem igaz, hogy amit nem kapott fel a média, az nem fontos, sőt, a mai világban sokszorosan igaz a kis herceg megállapítása: a lényeg láthatatlan. Viszont *az igazság, a lényeg felé vezető utat keresni, az úton haladni, megér egy életet*. Sokan úgy is gondolják, hogy tulajdonképpen maga az út a lényeg. Bocsánat, elkalandoztam.

Szóval kép, zene, szó, ezekkel dolgozni úgy, hogy ne add fel önmagad, szépnek tűnik. De lehetnek „kollaterális áldozatok”, például túl kevés idő jut a családra, a gyerekekre, a baráti kapcsolatokra, saját magadra. Nem panaszkodhatom, életem társával (B. Nagy Veronika, televíziós szerkesztő) észre se vettük, hogy már negyvenkét éve mondjuk egymásnak naponta: Jó reggelt! Hogy aludtál? Két fiam felnőtt, unokáim nőnek... Csak hát alkony felé, szürkületkor, amikor már közeledik az az idő, hogy se kép, se hang, és a zene is halkul, kezdi érezni az ember, hogy talán mégis, az élet nem egy *vagy-vagy* játék kellett volna legyen, hanem egy *is-is*. Csakhogy ez keveseknek sikerül...

- Gyakran mondd az, hogy játék.

- Tulajdonképpen mindkét pálya (tévé, zene) olyan volt számomra, mint egy-egy nagy játék. Kötetnyi zenei cikket írtam, a régi magyar világi énekgyűjteményemet a mai napig használják muzsikuskok, tanárok, a magyar zene kedvelői, bekerült a magyar zene alap-dokumentum-tárába, mégse tartom magam zeneírónak, mert tudom, hogy mi mindenről írhattam volna még. Szerzeményeim között vannak olyanok, amelyeket több százezren meghallgatnak a youtube-on, ettől még nem én vagyok a könnyűzene- vagy jazzsztár. De legalább igyekeztem, hogy elérjem a hazai élvonalat. Szerettem, szeretek játszani, kipróbálni sok mindent, ami szakmai titkokkal terhelt nagy tudást, napi sokórás

Márton és Attila fiaimmal várat vívunk

Feleségem, Boros (B. Nagy) Veronika

hangszeren való gyakorlást vagy könyvtárakban eltöltött heteket igényel; lássuk, ha nagyon akarom, sikerül? Ennyi.

A műfajaim többsége, főleg ami a tévéműsorokat vagy a könnyűzenét illeti, időhöz, korszakhoz kötött, főként technikailag. Rövid idő után archívumdarab lesz belőle. Talán a dokumentumfilmek még érdekesek lehetnek később is, letapintható belőlük egy korszak más eszközökkel nem látható valóságselejte. Nem tudom tanácsolni, hogy csinálja utánam valaki... A tisztább, egyműfajú képleteket az emberek még ma is jobban megértik.

- Sokfelé sodort az élet, sok mindennel foglalkoztál. Melyik időszakodat tartod a legfontosabbnak?

- Az 1990–2012 közöttit, amikor a Román Televízió országos magyar adásának voltam a főszerkesztője, mikor immáron egy új korszakban, új játékszabályok között kellett küzdeni a szabad szólásért, és amikor milliók nézték az újraindított magyar adást, ami ma már nem mondható el a futballközvetítéseken kívül egyik magyarul sugárzó televízióról sem. Az irányelvünk kimondva és kimondatlanul a köz szolgálata volt.

A köz, esetünkben szakmai nyelven épp a célközönségünk volt, azaz a romániai magyarok. *A műsort róluk, nekik és értük (!) készítettük.* Ugyanakkor mindenkihez szóltunk, aki tud magyarul, vagy érti a román feliratot. Kiderült, hogy ennek a korszaknak az emléke legfeljebb a nézők egy részében maradt meg. A filmeket, zenei műsorokat újra lehet nézni, de a csatározások, a kulisszák mögötti küzdelmek, konfliktusok nyomát legfeljebb az én idegpályáim őrzik. Megtisztelő, hogy emberek az utcán még ma is megszólítanak, kedvesen, szinte szeretettel, akár csak rég, de a nevemet egyre kevesebben találják el.

- *Nem mondtad el, hogy mit üzennél a fiataloknak?*

- Szóval, hogy mégis mit javasolnék, tanácsolnék? Most, hogy nyitott a pálya és legfeljebb az anyagi lehetőségek korlátozzák a fiatalokat, nem káderlap vagy szülői kényszer, talán épp a bőség zavarában, nehezebb a tájékozódás, hogy ki milyen pályát is válasszon, merre forduljon. Mindenekelőtt ne dőlj be tetszetős vagy divatos áramlatoknak, ideológiáknak! Figyelj és ne hagyd magad megkaparintani! Az erősek szeretnék, ha csak az ő hangjukat, jó/rossz modelljüket követnéd. Szeretnék,

Pihenni kéne

hogyan legyen saját identitásod, főleg ne olyan, ami egy közösséghez és egy irányadó gondolatvilághoz köt. A nemzet, a vallás elavult kategóriák, fékeznek – szól, aki teljhatalmúan akar feletted uralkodni. Tudja, hogy ha van saját JÓ/ROSSZ mérleget, saját értékrended és körülötted emberek, akik ugyanúgy gondolkoznak, nem fogsz bedőlni a manipulációnak. A hit – iránytű, értékrendszer, viszonyítási alap. Ha elveszted vagy elhagyod a hited, akaratlanul találsz majd másikat, azt, amit a leggyakrabban tol eléd a kedvenc netlapod.

Az, hogy egy történet, történelem folytatása te vagy, ne hidd el, a múlt nem számít – mondják. Pedig semmit nem fogsz érteni a mából, ha nem ismered az előzményeket. A közösséged múltja a tied is, építeni lehet rá. Ha nincs múltad és közösséged, aminek fontos vagy és ami fontos neked, olyan leszel, mint az ember, aki elveszítette az árnyékát. Ne gondold, hogy csak a kézzelfogható, látható materiális világ vesz körül! A kis hercegnek van igaza, a lényeg láthatatlan. Hinni kell!

Azt mondanám: legyen egy iránytűd, egy kritériumod, ami szerint keresed az utad. Mindenek előtt próbálj olyan jellegű munkából megélni, amit szeretsz, ami egyben a hobbid is. És próbáld ki azt is, hogy milyen az, amikor úgy érzed, tettél valamit, mondtál valamit, ami fontos nemcsak neked, hanem másoknak is, egy közösségnek, amelyhez tartozol, embereknek, akiket meg szeretnél szólítani. Nem biztos, hogy bárki meghálálja. Megtörténhet majd, hogy a hátszél is szembe fúj, hogy még a feltételezett szövetségeseid között is vannak olyanok, akik nem értenek meg, vagy ellenérdekeltek. Lehet, hogy nem gyűjtesz halomra pénzt, de ne keseredj el! Próbálj meg a körülötted lévő világra nem úgy nézni, mint egy képernyőre vagy egy filmre, csak önmagad kivetítésére, hanem nyújtsd ki gondolatban a kezed, és ki tudja, akkor fogja meg valaki a kinyújtott kezed, amikor nem is várod, amikor már nem is számítasz rá.